

5.

„HVALA BOGU, ETO VELIKOGA RATA!“

Lječilišni orkestar u Marienbadu do sredine kolovoza 1914., na kraju programa uz neizostavnu carsku himnu, čija je melodija istodobno bila i ona njemačke himne, svirao je još i talijansku himnu. Zbog toga je nakon talijanske izjave o neutralnosti uslijedila čujna reakcija skidanja njezine himne s repertoara. Umjesto nje svirana je *Wacht am Rhein*. I u sastavu gostiju nastupile su vidljive promjene. Kao posljedica toga što je Habsburška Monarhija odjednom stupila u rat s nizom država, njihovi građani nisu mogli oputovati. Srbi, Rusi, Francuzi, a prije svega Englezi, koji su posebno rado posjećivali Marienbad, dopali su pod pasku policije za strance, koja ih je naposljetku podijelila na mlade i zdrave ili pak starije od četrdeset godina, odnosno bolesne. Ovi drugi su s određenim zakašnjenjem smjeli oputovati, dok su oni drugi zatočeni u gradu Chebu¹ i oko njega.

Za to se vrijeme u uredima glavnih stožera grozničavo radilo. Iako je na vrhuncu Srpanjske krize rečeno da visoki časnici mogu bez problema otići na godišnji odmor, jer je sve pripremljeno na najbolji način, u praksi to nije značilo ništa. Prvo je trebalo pokrenuti mobilizaciju i pregledati elaborate rasporeda snaga u svjetlu njihove izvedivosti. A onda, nakon 28. srpnja, valjalo je započeti s premještajima i pojačanjima i staviti u pogon dotad neispitanu mašineriju. Sada je riječ bila o tome hoće li se primijeniti ovaj ili onaj ratni plan.

Raspored prema borbenim skupinama i paketima

Poznavanje vlastite vojne situacije, kao i informacija što ih je obavijesni ured c. i kr. glavnoga stožera prikupio o pretpostavljenim neprijateljskim silama, bili su pretpostavka za to da operativni odjel glavnoga stožera godinu za godinom bude sposoban planiranje rasporeda postrojba provoditi na barem donekle realnim osnovama. Ondje gdje vlastiti obavještajci ne bi prikupili potrebne vijesti, to bi dopunio njemački glavni stožer.² No nije bila riječ samo o tome da se izračuna brojnost vlastitih i neprijateljevih postrojba; radilo se i o proračunu vremena, a prije svega o tome da se s operacijama krene tako da se što prije postigne uspjeh. Pritom je najteže bilo međusobno uskladiti moguće planove.

Tek tijekom osamdesetih godina 19. stoljeća u Austro-Ugarskoj počele su se graditi željezničke pruge i po vojnim smjernicama. Za planiranje je bio nadležan željeznički ured c. i kr. glavnog stožera. Ponekad su se njegovi zahtjevi uzimali u obzir – a ponekad i ne. Jedan od glavnih razloga za težak i spor napredak bio je nedostatak novca. Drugi je razlog bila konfiguracija terena. Istočno od Lavova ili Černovaca pruga je prolazila blizu ruske granice, a u slučaju rata prijetila joj je opasnost da bude brzo prekinuta. Do Lavova je dnevno moglo stići 108 vlakova, a istočno odatle još samo 45.³ Tijekom desetljeća koje je prethodilo Prvome svjetskom ratu, svake su se godine aktualiziranim operativnim planovima pridodavali opsežni željeznički elaborati. No unatoč jamstvima željezničkoga ureda glavnoga stožera da su uvijek u skladu s vremenom, o tome zapravo nije moglo biti govora. Između ostaloga je i marljivo provođena tajnovitost doprinijela tome da su časnici željezničkoga ureda doduše planirali, no nisu konzultirali stručnjake iz civilnoga sektora. Bilo je to i donekle teško jer je Dvojna Monarhija imala dva ministarstva željeznica, a osim toga još i posebno c. i kr. ministarstvo financija za Bosnu i Hercegovinu. Ona su, svako u svojemu dijelu Carstva odnosno u Bosni, obnašala funkciju državne vlasti prema svim željeznicama, a druga im je najvažnija zadaća bila nadzor stanja izgradnje i korištenja državnih i privatnih pruga. U slučaju rata ionako ne bi trebalo biti primarno ono što planiraju ministarstva željeznica, ministarstvo financija ili neka od željezničkih uprava, nego zahtjevi glavnoga stožera ili ministarstva obrane. Samo u austrijskoj polovici Carstva postojalo je više od 15 uprava državnih željeznica, a sve je izgledalo uredno i logično samo na skici.⁴ Iz Beča je zvjezdasto vodilo osam pruga: zapadna prema Salzburgu i Bavarskoj; pruga nazvana po Franji Josipu prema Češkoj, odnosno dalje prema Egeru i Pragu; sjeverozapadna pruga prema Znojmu i Hradecu Královom s priključcima za Sasku i Berlin; istočna pruga za Brno i Kolin pa dalje preko Praga za Dresden i Berlin; sjeverna pruga za Šlesku, Bohumín i dalje za Krakov, Lavov i Bukovinu; zatim pruga preko Marchegga i Bratislave za Budimpeštu; sedma je pruga išla za Budimpeštu preko Brucka na Leithi i napokon je južna pruga, koja je unatoč činjenici što je bila jedna od najvažnijih, i dalje bila privatna, vodila prema Trstu. U Galicijske je prostore za raspored postrojba tako iz unutrašnjosti Habsburške Monarhije vodilo sedam pruga, koje su na posljednjim dijelovima bile jednotračne, a dvije su vodile kroz Karpate. Iz Budimpešte je samo jedna jedina opteretiva pruga vodila preko Mezőlaborcza i Przemysła prema Lavovu. Rusi su raspolagali s pet dvotračnih i četiri jednotračne pruge pa su dnevno u prostore za raspoređivanje postrojba mogli poslati 260 vlakova.⁵

Četiri željezničke pruge vodile su u prostore Monarhije na granici sa Srbijom, kojima se dnevno u 112 vlakova moglo prevoziti postrojbe, oružje i logistiku. Podržavljenje je trajalo desetljećima, a kao i kod južne pruge, nije se dalo privesti kraju.⁶ Sve su pruge tijekom 1914. trebale služiti dovozu postrojbi i prijevozu dvaju

milijuna vojnika. Pritom su najvažnija bila dva zahtjeva: 1. U što kraćem vremenu prebaciti mobilizirane postrojbe iz unutrašnjosti Monarhije na njezine granice i 2. Održati civilni promet osoba i opskrbu zaleđa svime što je potrebno. Gotovo je suvišno reći da se isprva sve zapravo usredotočilo na prvo pitanje.⁷ Zakon o ratnoj obvezi iz 1912. propisivao je prometnim poduzećima da u slučaju rata zaposlenike (osim onih mobiliziranih) ostave na radnim mjestima i zadacima koje su obavljali, dakle da ih ni ne otpuštaju ni ne umirovljuju te da uz odgovarajuću odštetu rečene tvrtke stave na raspolaganje u vojne svrhe.⁸ S te je strane dakle sve bilo unaprijed osigurano. No glavni je problem bio taj što ni u srpnju 1914. još uvijek nije bilo jasno kako će transportna kretanja biti međusobno usklađena.

Najveća je briga posvećena planiranju rata s Rusijom. Međutim, iz godine u godinu pritom je dolazilo do velikih promjena. Ako se postrojbe raspoređuju posve uz granicu Carstva, postojala je bojazan da bi taj postupak Rusi mogli ometati upadi-ma skupina Kozaka. Drugo se promišljanje ticalo Rumunjske. Ako to kraljevstvo ne samo odustane od svoje višedesetljetne pripadnosti srednjoeuropskim silama, nego čak i uđe u rat na strani Rusije, postojala je opasnost da rumunjske postrojbe austro-ugarsku vojsku napadnu s boka. Zbog toga je Conrad odlučio da raspoređivanje u Galiciji povuče na crtu San – Dnjestr. Prednosti toga činile su se očitim: uz pomoć toga „povlačenja“ raspoređivanje će se moći obaviti brže, armije su mogle ostati na okupu, a Rusi će biti prisiljeni da put prema zapadu krče uz velike gubitke. Neizbježna je posljedica bila ta što će trebati odustati od dijelova Istočne Galicije. Željeznički ured glavnoga stožera nije vidio problem u povlačenju crte za raspoređivanje postrojba unatrag. U tom slučaju vlakovi ne trebaju voziti tako daleko na istok. Odlučujući čimbenik za proračune željezničkih stručnjaka bio je taj što su c. i kr. postrojbe od 15. dana mobilizacije morale sve više kasniti za Rusijom jer su Rusi zahvaljujući bolje izgrađenim željeznicama postajali sve nadmoćnijima. Austrougarskim željeznicama dnevno su se u prostore za raspoređivanje postrojba mogla dovesti 153 vlaka, dok su Rusi taj broj mogli znatno nadmašiti. Zbog toga je načinjena brza preraspodjela.

C. i kr. 1. armija dobila je kao prostor za istovar i okupljanje područje južno od Sana, a zapadno od Jaroslawa; 4. armija, koja joj se priključivala s desne strane, trebala se rasporediti s obiju strana grada i utvrde Przemysl, a 3. armija u prostoru Sambira, s isturenim dijelovima kod Lavova. Naposljetku je postrojbama naređeno da dnevnim marševima od po 30 kilometara dođu bliže granici i po mogućnosti u izvorno zamišljene prostore Rava – Ruska, Kamjanka – Buska i Sboriv. Odmah raspoloživi dijelovi 2. armije, dakle one divizije koje nisu krenule prema Srbiji, trebali su se iskrcati južno od Dnjestra kod Styra i Ivano-Frankivska. Manje, pretežno konjaničke postrojbe, rasporedene su tako da mogu osiguravati preostale dijelove granice.

Teško procjenjivim moralo je dakako ostati pitanje u kojoj će mjeri planovi c. i kr. glavnoga stožera što ih je u razdoblju od 1907. do 1913. Rusima odao pukovnik

Alfred Redl utjecati na ruski raspored snaga i početak rata. Doista su se „Temeljna promišljanja rasporeda naše oružane sile u ratu protiv Trojnoga saveza“, koja je odobrio car Nikolaj II., djelomice temeljila na tim informacijama.⁹ No Rusi su svoje mjere izveli iz austrijskoga elaborata o rasporedu postrojba iz godine 1909., koji im je prodao Redl. A taj elaborat više nije bio na snazi. Osim svega ostaloga što je bilo promijenjeno, Rusi nisu mogli računati ni s „povlačenjem“ prostora okupljanja. Obavještajno „sljepilo“, koje je nakon što je Redlova rabota otkrivena izazvalo određeni nazadak, vjerojatno nije trajalo predugo. Obavještajni ured c. i kr. glavnoga stožera vrlo je dobro znao za vojno važna postrojenja u Zapadnoj Rusiji, rusku je probnu mobilizaciju u proljeće 1914. točno interpretirao kao pripremu za rat i imao je jasnu sliku o veličini i rasporedu ruskih postrojba.¹⁰ Bilo je općepoznato da ukupna snaga i veličina c. i kr. vojske znatno zaostaje za ruskom pa za to jamačno nije bila potrebna izdaja. Ruskih 75 divizija nikako nije ostalo neotkrivenima kako je to onda grof Adalbert Sternberg besmisleno tvrdio u austrijskome Carevinskom vijeću.¹¹ Mnogo je teža posljedica Redlovih aktivnosti bila ta što je izdao austrijske špijune u Rusiji pa je time na više godina spriječio dotok novih obavijesti. Tako se precizan uvid u carističku vojsku smanjio barem u onoj mjeri u kojoj on neko vrijeme nije bio moguć putem vlastite obavještajne djelatnosti.

Razumljivo je da se obavještajni ured c. i kr. glavnoga stožera 1913. i 1914. potrudio ne samo ograničiti štetu, nego i okolnim putem, preko Njemačke, proširiti vlastite uvide. No posljedice izdaje nisu se mogle izbrisati u cijelosti jer Redl je Rusima predao tajne službene knjige, upute za slučaj mobilizacije, tajne adrese i planove glavnoga stožera za godinu 1910./1911. Besmisleno je, naravno, htjeti iz toga izvesti zaključak da je rat zato od samoga početka bio izgubljen i da je graničio s gatanjem. „Slučaj Redl“ bio je dakako iznimno pogodan za neobično suglasje između ne uvijek dovoljno istraživačkoga novinarstva, vječno željnoga senzacije, i argumentacije austrougarskih vojskovođa i članova glavnoga stožera, koja je počela već u jesen 1914., da su teški porazi c. i kr. vojske u uvodnim pohodima posljedica djelovanja Alfreda Redla. Zapravo je na dan X+1 mnogo toga bilo drukčije, a ono što je prije rata bilo državnom tajnom, relativiziralo se tijekom prvih sukoba. Jednako tako, a vjerojatno i mnogo bolje, moglo se argumentirati da se konačni poraz Rusa u ratu može svesti na to da su kriptografi u službi c. i kr. vojske uspjeli razbiti ruske šifre i praktično od prvoga dana počeli čitati depeše zapovjedništvima i stožerima ruskih armija. U drugoj polovici 1916. njihov se broj popeo na oko 10 000 zapovijedi i obavijesti. No čak i takvo objašnjenje, odvojeno od političkih i operativnih događanja, predstavljalo bi nedopustivo kraćenje.

I planove prema Srbiji krasio je niz nejasnoća. Kao i Rusiju, Redl je „snabdio“ i Srbiju. No u kolovozu 1914. sve je iznenada postalo drukčije. Budući da se u operativnom uredu c. i kr. glavnoga stožera nije računalo s time da bi Srbija mogla započeti ofenzivu preko Dunava, no iz Višegrada i Užica bila joj je dohvatna Bosna,

promišljanja o nagomilavanju c. i kr. postrojba uz Dunav neopozivo su promijenjena u korist rasporeda na jugu Hrvatske i u Bosni. Međutim, protiv toga se opetovano javljao otpor. Na C. i kr. vojnoj akademiji, mjestu gdje je školovan glavni stožer, u svibnju 1913. raspravljalo se primjerice o „utjecaju zemljopisne situacije na ofenzivu prema Srbiji“. Osnovna tvrdnja pritom je bila da ofenziva iz Austrougarske Monarhije prema Srbiji samo kod Beograda nudi sve pretpostavke za brz uspjeh. „Beograd, to su otvorena vrata Srbije“, rečeno je.¹² Tu je izjavu, između ostalih, dao i tadašnji zapovjednik Akademije, a poslije uspješan vojskovođa u svjetskome ratu, general-major Alfred Krauß. No Conrad i namjesnik u Bosni i Hercegovini, general topništva Potiorek, odlučili su se za nagomilavanje postrojba južno od Save, od Mitrovice do Sarajeva. Pritom je valjalo ostati, a prema tome je trebalo planirati i dopremu željeznicom.

Već je u ranoj fazi prihvaćeno shvaćanje da se valja pripremiti za brz udar protiv Srbije, pri čemu ne treba imati obzira prema ruskome ili talijanskome miješanju.¹³ Ta ideja brzoga podjarmljivanja Srbije, bez obzira na razvoj situacije na istočnome bojištu, naposljetku je postala osnovom svih konkretnih planova, a u elaboratima za „ratni plan B“, kao i u onome za kombinirane planove, predviđene su dodatne postrojbe za Balkan. Dakako, opsežno se razmišljalo o tome što bi bilo kada bi nakon početka rata sa Srbijom iznenada nastupio „ratni plan R“. Tada bi se tzv. B-postrojbe, snage jedne armije, koje bi u slučaju isključivo balkanskoga sukoba trebale pojačati „minimalnu balkansku skupinu“, okrenule u suprotni smjer i poslale u Galiciju. Naznačen je željezničko-tehnički postupak i napravljen vremenski proračun. U takvome bi slučaju, javio je Caru Conrad von Hötzendorf 2. travnja 1914., najbolje bilo kada bi B-postrojbe zajedno s 2. armijom bile „prebačene na sjever prije 5. dana mobilizacije“. U svakom slučaju, premještaj bi trebao uslijediti „najdalje do 16. dana mobilizacije B(alkan).“¹⁴ Conrad nije htio ni čuti za kolebanja drugih časnika u glavnome stožeru o smjeru operacija u ratu protiv Srbije, a ni primjedbe željezničkoga ureda c. i kr. glavnoga stožera o stvarnoj mogućnosti provedbe „preusmjerenja“ za slučaj naknadne ruske objave rata. Vrijedilo je ono što se kao pri tibetanskome molitvenom kotaču stalno ponavljalo: B-postrojbe moguće je preusmjeriti bez poteškoća. Sve dok onda u kolovozu 1914. to nije pokušano u praksi i sve ono zamišljeno se izjalovilo.

Objava rata Srbiji isprva je pogodila one postrojbe koje su se ubrajale u „minimalnu balkansku skupinu“. No budući da je u tome trenutku rat s Rusijom bio potisnut na rub političkoga i vojnoga razmišljanja, a Careva je želja za pobjedom nad Srbijom imala vrijednost naredbe, uslijedila je i mobilizacija B-postrojba, dakle strateške dodatne skupine, s ciljem da je se uporabi na Balkanu. Ta je mobilizacija obuhvatila ukupno sedam korpusa, koji su brojili 20 pješačkih divizija i tri konjaničke divizije, kao i šest pješačkih brigada pučke pričuve. Samo da bi se postigla sigurna

nadmoć, vojno rukovodstvo mobiliziralo je III. gzerski korpus jer je postojala bojazan da bi u češkim postrojbama moglo doći do pobune. U tome bi slučaju korištenje postrojba VIII. korpusa (Prag), predviđenoga za Balkan, ili IX. korpusa (Litomerice) možda bilo otežano ili tek djelomično moguće. Osim toga, Conrad nije bio načistu s držanjem Italije. Već je tradicionalno bio nepovjerljiv prema Italiji, a u potpunosti nakon iznenadne smrti Austriji naklonoga zapovjednika glavnoga stožera Alberta Pollija, što znači da nije želio ulaziti u rizik. Treći korpus dodatno je stavio na raspolaganje tri pješake divizije i dvije pješake brigade pučke pričuve.

Od ljudstva sedam korpusa – zanemarimo li na trenutak III. korpus – i postrojba češkoga, njemačkoga, ugarskoga, hrvatskoga i drugog podrijetla, nastale su tri armije, 5., 6. i 2.¹⁵ One su trebale biti dostatne i onda ako, kao što se očekivalo, Crna Gora objavi rat Habsburškoj Monarhiji. No s tim vojnim jedinicama već je neproporcionalno mnogo postrojba bilo predviđeno za balkansko ratište. No što dođe li ipak do rata s Rusijom? Sada se vrlo jasno pokazalo da c. i kr. vojska stagnira, kao i toliki drugi državni resori. Kao apsolutan broj, 1,8 do 2 milijuna vojnika djelovalo je prilično moćno. Naravno, Rusi, Srbi i Crnogorci bili su brojčano dvostruko jači. Usto ni Nijemci ni Austrijanci očito nisu dobro procijenili rusku snagu i sposobnost mobilizacije. U svakom slučaju, čak 16 ruskih divizija s nekoliko stotina tisuća vojnika nije uzeto u obzir.¹⁶ Austro-Ugarska je 1914. raspolagala s manje bataljuna nego 1866., iako joj je broj stanovnika porastao za oko 20 milijuna. Na taj je način znatno zaostajala za Njemačkim Carstvom, Francuskom i Rusijom. Čak i ako se bojnim postrojbama c. i kr. vojske, narodne obrane i Honvéda pridodaju obveznici pučke pričuve u dobi od 32. do 42. godine, u ratu na dvjema bojišnicama c. i kr. vojska bila je brojčano slabija od protivnika.

Apsolutni brojevi dakako ne govore još uvijek ništa o snazi, udarnoj moći i prije svega o moralu postrojba. Upravo se na ovo posljednje tijekom mobilizacije i raspoređivanja postrojba gotovo nitko nije žalio. Iz golemoga broja izvješća mogu se odabrati tek rijetka o proplamsajima demonstracija. Većina izvješća poslana ministarstvima unutarnjih poslova spominjala je smirenost, domoljubno ponašanje i oduševljenje. Kada se činilo da se čuje gundanje ili bi se pojavili natpisi protiv rata, za to su okrivljavane južnoslavenske ili malobrojne češke postrojbe. Ti su događaji protekli bez značajnijih posljedica, a odigrali bi se pretežno prigodom ukrcaja u vagone ili tijekom često višednevnoga transporta na bojišnicu. C. i kr. Ministarstvo unutarnjih poslova imalo je podatke o devet dezerterskih slučajeva u Češkoj, 124 u Južnome Tirolu, 133 na jadranskoj obali i, što je znakovito, 600 do 700 u Hrvatskoj i Sloveniji.¹⁷ Te zabilježene slučajeve valja usporediti s onim stotinama tisuća vojnika o kojima se nije imalo što izvijestiti, čime se nepravilnosti iz kolovoza 1914. relativiziraju. Zbog toga činjenica što je na nekome vagonu možda pisalo „Živio Prag“ ne govori previše o transportu bataljuna i eskadrona u mjesta za iskrcaj blizu bojišnice.

Na većini vagona upućenih prema jugu isticali su se natpisi poput „Prsti nas svrbiju da smrvimo Srbiju“ ili kakva slična mudrost iz riznice pjesničkoga blaga austrougarskih vojnika. Kod drugih su se vojska mogle pročitati druge stvari, a svrha im je bila ista – jedino što su bile upućene drugim primateljima.

Transport ljudstva, oružja i materijala bio je isprva zanimljiv iz posve drugoga razloga jer pritom je zapravo pala odluka o vojnome početku rata. Iz pukih brojki jasno je da željeznički ured glavnoga stožera pred sobom nije imao malenu zadaću. Za austrougarsku vojsku podijeljenu u borbene skupine valjalo je prigodom rasporeda postrojba – svejedno s kakvim težištem – prevesti oko milijun i pol vojnika, milijun konja, 200 000 tona zaliha hrane i svekoliko naoružanje. Ono što je pri Conradovu povlačenju područja rasporeda unatrag, usklađenom sa željezničkim uredom prema lo uzeto u obzir, jest činjenica da je iznenada trebalo tražiti nove željezničke postaje za istovar, među kojima su najmanje imali vrlo banalan problem: njihovi su peroni za vojne vlakove, normirane na 50 vagona, bili prekratki. Moralo ih se, dakle, ranžirati amo-tamo.

I brzina vožnje pokazat će se kao problem. Zbog neujednačene snage lokomotiva i činjenice da većina vagona nije imala naletnu kočnicu, moralo se računati s time da vlakovi neće moći voziti brže od 25 km/h.¹⁸ Čak i oni koji su mogli voziti brže nisu to smjeli činiti jer bi to poremetilo vozni red.

Željezničko-tehnički i logistički problem još je mnogostruko nadišao problem termina. Nije, naime, bilo dovoljno da se vojnike pošalje na kolodvor i uputi na određište. Valjalo je pripremiti lokomotive i vagone, koji su barem postojali u nekim hangarima. Sve je to trebalo oduzeti normalnom osobnom i teretnom prometu. Pritom je trebalo točno izračunati svaki dan jer otad je na više tjedana civilni i teretni promet morao oslabjeti, a djelomice se i ugasiti. Nije samo vozni red određivao raspoređivanje postrojba nego i već naznačene posebnosti „Kakanije“.

Moglo se pomisliti da se s početkom mobilizacije zaista pristupilo popunjavanju ljudstva, nadopuni opreme, njezinu prikupljanju i prijevozu. No nije bilo tako! Naredba za mobilizaciju za rat protiv Srbije izdana je 25. srpnja, no kao njezin početak naveden je tek 28. srpnja. Između tih dvaju datuma bio je vikend. Osim toga, prije pozivanja pričuve valjalo je unutar takozvanog „alarmnog razdoblja“ uspostaviti pojačan nadzor granica i prometa. Prema propisima tu je uzbunu valjalo oglasiti najmanje 24 sata prije mobilizacije.¹⁹ No umjesto da se odabere tek najkraće razdoblje, ono je još i produljeno. Tome se pridružilo još nešto: prvi dan mobilizacije bio je slobodan da bi mobilizirani vojnici dobili prigodu srediti privatne poslove. Ta nesumnjivo vrlo razborita i društveno obzirna mjera stajala je još 24 sata, u pojedinim slučajevima izazivajući nered, jer su pričuvni vojnici htjeli ući u vojarne, gdje međutim nije bilo mjesta, pa su se utaborili ispred njih. Pješništvo je razmjerno brzo doseglo spremnost za pokret. Konjaništvu je dopušteno da spremnost dosegne

unutar pet dana, a topništvo unutar sedam. To je značilo da su, uračuna li se vrijeme prijevoza željeznicom, postrojbe dosezale operativnu sposobnost tek između 15. i 18. dana mobilizacije. Sve to, dakako, nije nastalo nenadano, nego se moglo pročitati u svakom elaboratu o raspoređivanju postrojba, a stvari poput alarmnoga razdoblja i slobodnoga dana mogle su se pročitati i u priručnicima. Svojedobno se uopće nije kritiziralo što je c. i kr. armijama potrebno toliko vremena da dosegnu operativnu spremnost, jer u usporedbi s protivnicima još su uvijek bile brže. Tek se nama navedeni rokovi čine dugima, zapravo predugima. Jamačno nije bila Conradova nadležnost ili nekoga drugog u vojnoj hijerarhiji da mobilizaciju započne prije. No bilo je moguće, primjerice, skratiti alarmno razdoblje ili brže provesti željeznički prijevoz.

Nakon mobilizacije minimalne balkanske skupine i B-postrojba, isprva se dalje nije događalo ništa jer A-postrojbe još nisu bile mobilizirane. No zapovjedniku 2. armije, koja je tvorila B-postrojbe, generalu Böhmu-Ermolliju, izričito je naloženo da u slučaju rata s Rusijom svoju armiju mora smjestiti s Balkana prebaciti u Galiciju. Njega su još u noći na 26. srpnja pozvali u Beč, gdje ne samo da je trebao preuzeti zapovijedanje armijom, nego su mu zajedno sa zapovjednicima korpusa Tersztyánskim (IV. korpus), Hugom Meixnerom (VII. korpus), Von Hortsteinom (IX. korpus) i Colerusom (III. korpus) objašnjene temeljne operativne zamisli pohoda na Srbiju.²⁰

Vijesti da je Rusija započela mobilizaciju učestale su 30. srpnja. Na to je Conrad von Hötzendorf od cara Franje Josipa zatražio opću mobilizaciju svih dijelova c. i kr. vojske. No još je uvijek valjalo čekati. Moralo se čekati zato što je željeznički ured iznenada zatražio dodatna 24 sata da razradi sve posljedice opće mobilizacije i preusmjeravanja B- postrojba. Idućega dana rečeno je da prvi dan uzbune za raspoređivanje predviđenih postrojba protiv Rusije ne može biti prije 2. kolovoza, a dan stvarne mobilizacije prije 4. kolovoza.²¹ Što se onda moglo misliti o opetovanim jamstvima da preusmjeravanje B-postrojba, barem prije 5. dana mobilizacije, nije nikakav problem?

No u Njemačkome Carstvu ne samo da su do 31. srpnja započeli s punom mobilizacijom, nego su i od Austro-Ugarske zahtijevali opću mobilizaciju. Ona je doista odmah i proglašena, no upravo onako kako je to zahtijevao željeznički ured. Time je postalo jasno da glavni neprijatelj neće biti Srbija, nego Rusija te da će najveći dio c. i kr. armija, odnosno A-postrojbe i strateška rezerva, B-postrojbe, morati biti raspoređene na sjeveroistočnoj bojišnici.

Razmišljalo se otprilike do ponoći, a posebno se vodilo računa o pritisku njemačkoga glavnog stožera da se Balkan učini manje važnim ratištem. Odluku je morao donijeti Conrad. No on je i predobro znao što želi njegov najviši zapovjednik, a to je da se prvo pokori Srbiju. Osim toga, na raspolaganju je imao razborit argument: prema obavijesti ravnatelja željezničkoga ureda glavnoga stožera, pukovnika Johanna Strauba, promptno prekidanje raspoređivanja na Balkanu i preusmjeravanje

2. armije nije bilo moguće iz željezničko-tehničkih razloga. Osim toga, na taj se način ništa ne bi dobilo jer će postrojbe predviđene za Galiciju, unatoč obilaznome putu preko Balkana, stići na vrijeme.²² Čak ni još neprevezene dijelove postrojba nije se moglo uputiti izravno u Galiciju jer bi se pritom razdvojile vojne jedinice i skupine pa bi primjerice jedna pukovnija određene brigade stigla u Srbiju, dok bi se druga uputila u Galiciju. Preusmjeriti se moglo samo dijelove dvaju divizija. Prema željezničkome uredu, najveći dio B-postrojba trebao je biti upućen na Balkan. Tako se onda i dogodilo, iako je do 31. srpnja obavljen tek malen dio prijevoza. Sada se osvećivalo to što su elaborati raspoređivanja željeznicom potjecali iz 1908. godine, a stalno ih se samo prilagođavalo i nastavljalo. No nikada ih se nije doista promislilo iznova.²³ Kako je u međuvremenu odavno dokazano, 30. srpnja prema Balkanu je otišlo samo 30 vlakova, a sljedećega dana 42 vlaka. To je otprilike odgovaralo četiri-ma divizijama, dakle nešto više od jednoga korpusa.

Jamačno se ne može poći od toga da se već ukrcanu pukovnju vraća u mirnodopski garnizon zato da bi se ukrcala na drugi vlak. To ne bi bilo nezamislivo samo s prijevoznickoga gledišta. Također i zbog morala i raspoloženja vlastita stanovništva nije bilo moguće preusmjeriti cijele velike postrojbe. Napokon, jedinice su kretale u rat sa zastavama, cvijećem i puhačima, dok ih je narod oduševljeno bodrio. No jednako je tako sigurno postojala mogućnost da se transporti zaustave i preusmjere. Pritom nije bila riječ samo o tome da se prijevoz obavi bez obilaznoga puta preko Balkana i zadrži dojam prema javnosti. Prije svega radilo se o tome da se na sjeveroistočnoj bojišnici što prije postigne operativna sposobnost prema Rusima. U pitanju je bilo barem tjedan dana i, kako se poslije pokazalo, i mnogo više od toga. No nitko nije savjetovao preusmjeravanje, a ponajmanje željeznički ured. Conrad se, kako se činilo, priklonio prosudbi pukovnika Strauba i njegova zamjenika, bojnika Emila Ratzenhofera. Učinio je to vjerojatno još uvijek pretpostavljajući, ili se barem nadajući, da će Srbiju biti moguće pokoriti tako brzo da će protiv Rusije na raspolaganju pravodobno biti dovoljno postrojba. Posljedica je bila da je zapovjednik 2. armije, general Böhm-Ermolli, na vlastito iznenađenje 31. srpnja obaviješten da se raspoređivanje njegove armije u Srijemu nastavlja.²⁴ Jedino se III. korpus (Graz) i dijelovi IX. korpusa (Litomerice) odmah preusmjeravaju u Galiciju. Budući da je III. korpus ionako u različitim vidovima bio samo potencijalna borbena sila, s kojom bi 2. armija imala jedan korpus previše, za Böhma-Ermollija to je naposljetku značilo samo odlazak otprilike 15 000 vojnika. Stožer 2. armije u Petrovaradin je stigao 1. kolovoza.

U međuvremenu su ljude s godišnjega odmora i ljetnih odlazaka u planine mahom otpremili kući. Brzi i regionalni vlakovi prometovali su u više dijelova. Da bi barem stojeći prevezao sve putnike, vlak iz Salzburga za Beč morao je voziti u čak 11 dijelova.²⁵ Od kraja srpnja, najveći je dio voznoga parka preuzela vojska. Vlakovi Orijent-ekspresa ukinuti su 27. srpnja, a uskoro i svekolika spavaća kola te vagoni

prema inozemstvu. To je vrijedilo za civile, dakako, jer su za raspoređivanje postrojba korištena i spavaća i jedaća kola, onako kao što je to opisao bojnik u korpusu glavnoga stožera Edmund Glaise von Horstenau: „Praćen majčinim blagoslovom, ukrcao sam se... s dvama pravilnikom određena drvena kovčega i vrećom za spavanje... u taksi... te sam se uputio na Sjeverni kolodvor, gdje je vladala nezapamćena vrevna. Nekako mi je uspjelo dočepati se postelje u spavaćim kolima... Kada sam idućega jutra napustio odjeljak, Krakov je već bio iza nas.“²⁶ Opraštanju nije bilo kraja. „Odlazak pukovnija na bojište obavljen je najsvetije“, opisao je te prizore Glaise-Horstenau. „U posve novim bojnim odorama, s dopadljivim kapama ukrašenima tradicionalnim hrastovim lišćem, prolazili su pored Ministarstva obrane i vrhovnoga vojnog zapovjednika nadvojvode Friedricha uz stalnu podršku zvukova *Radetzky-marša*... Ponekad, no rijetko, iza masivnoga, podebljeg Nadvojvodina lika, izvirila bi i suhonjava pojava Conrada von Hötzendorfa.“²⁷ Zatim bi svi nastavljali prema željezničkim postajama.

Vojnici su često imali dojam da ih prati oduševljenje cijele Monarhije. Obasipali su ih darovima, a oni su očito sve primali. „Tako sam jučer vidio kako prolazi satnija u kojoj je gotovo svaki vojnik u ruci držao golem kiseli krastavac“, opisivao je taj prizor jedan od onih koji su ostali kod kuće. „U vlaku sam vidio djevojku (vojnike su uvijek ispraćale njihove drage djevojke) zagrljenu s milim vojnikom, a na ramenu je imala njegovu pušku, jer ga je htjela nakratko osloboditi tereta; bila je to dirljiva slika. – Zanimljivo je promatrati i nestanak gotovo svih staleških razlika.“²⁸

Stručnjak za pravo i poslanik u Carevinskom vijeću Josef Redlich pratio je brata na vlak i zabilježio: „Pratim Fritza na Sjeverni kolodvor, gdje se pri odlasku tisuća pričuvnih vojnika trima brzim vlakovima događaju potresni prizori. Majke, žene i zaručnice plaču: kakav li će jad još uslijediti.“²⁹

Mnogi, između ostalih i visoki časnici, vjerovali su u kratkotrajan rat. „Ubrzo odlazimo iz Beča“, pisao je zapovjednik c. i kr. 1. armije, pješački general, barun Viktor von Dankl: „Nadajmo se da ćemo se vratiti najkasnije u studenome, uspješni i sretni.“³⁰

Unatoč oduševljenju ratom, raspoloženje nije posvuda odisalo jedino oduševljenjem. U njega se prije svega miješala briga i tuga, jer da slijedi veliki rat pun gubitaka postalo je jasno onoga trenutka kada su razmjeri rata između saveza postali raspoznatljiviji. „Raspoloženje u Beču bilo je ozbiljnije“, kazao je i topnički natporučnik Constantin Schneider došavši iz Salzburga. „I ovdje je izvana vladalo isto oduševljenje nepredvidive gomile, željne senzacija; u velikome gradu bilo je još izraženije nego na selu [*sic!*]. Po pokrajnjem je kolosijeku ranžirna lokomotiva gurala vlak na prugu državne željeznice (za Budimpeštu)... Posjetili su nas časnici glavnoga stožera iz Ministarstva obrane. Pripovijedali su o tjeskobnome raspoloženju koje je u višim krugovima nastalo kao posljedica ruske objave rata.“³¹

Očito je da zaista nije vladalo samo jednoobrazno oduševljenje. Bojnik Wenzel Ruzicka, koji je s marševskom bojnom 75. pješačke pukovnije prošao kroz Beč, dana 17. kolovoza oko 14 sati stigao je na Kolodvor Franje Josipa. „Ulazimo u školu za djevojke u II. okrugu u blizini Sjeverozapadnoga kolodvora. Ulice su gotovo prazne, vlada nelagodna tišina. Tek tu i tamo kroz prozor nam ponetko baci cvijeće i cigarete.“³² Sljedećega su dana brodom nastavili za Budimpeštu.

Ponešto se, dakako, nije uklapalo u sliku suvremenoga rata, a pogotovo ne takvoga kojega je valjalo voditi bezobzirnom odlučnošću. Uvečer 25. srpnja, u Budimpešti je uhićen 68-godišnji srpski zapovjednik glavnoga stožera i predviđeni rukovoditelj operacija srpske vojske, vojvoda Radomir Putnik. Dolazio je iz Gleichenberga u Štajerskoj, gdje je kao i prošlih godina proveo četiri tjedna na odmoru i želio se vratiti u Srbiju. No njegova nazočnost u Štajerskoj dala je povoda brojnim govorkanjima i bila je sve samo ne neproblematična. Navodno je primio čak i prijetnje smrću.³³ No Putnik je očito nastavkom boravka na odmoru želio prenijeti dojam posve običnoga ljeta, kao i primjerice Conrad odmorom tijekom srpanjske krize. Putnik je otputovao tek na dan predaje srpskoga odgovora na austrougarski demarš. Međutim, u Budimpešti su ga već očekivali. Zapovjednik IV. korpusa, konjanički general Carl Tersztyánszky obavijestio je predsjednika vlade Tiszu da postoji nakana uhićenja Putnika, što bi c. i kr. vojsci trebalo donijeti neke prednosti. Tisza je s time u načelu bio sporazuman, ali još je želio čuti i mišljenje Ministarstva vanjskih poslova, a to se otešlo. Zato je vojvoda zatočen u budimpeštanskome vojnom kasinu. Time je Austro-Ugarska nesumnjivo raspolagala posebnim taocem, a da su znali da Putnik kod sebe navodno ima i ključeve beogradskoga sefa u kojemu su pohranjeni planovi mobilizacije, vjerojatno bi ga još radije (i dulje) držali. U Beogradu očito nisu računali s time da bi Austrijanci mogli pustiti srpskoga zapovjednika glavnoga stožera pa su eksplozivom otvorili sef s rasporedom postrojba.³⁴ No ministar vanjskih poslova imao je dvojba oko toga pa je političko i vojno rukovodstvo u Budimpešti iznenadio viješću da se Srbina treba pustiti bez odlaganja. Ni 26. srpnja još nije vladalo ratno stanje. Zbog toga se srpskoga zapovjednika glavnoga stožera nije moglo zadržati tako lako. Vjerojatno je za Berchtoldovo mišljenje odlučujući bio stav monarha. Car Franjo Josip zahtijevao je da se Putnika odmah pusti. I to nije bilo sve: Car je svojemu vojnom uredu naložio da ministru obrane Kroatinu pošalje dopis u kojemu je između ostaloga stajalo: bez obzira na to od koga je došla zapovijed za uhićenje, „dužni ste mu odmah iskazati moje potpuno neslaganje. Od svih generala na visokim položajima očekujem samostalno, hitro, no uvijek taktično i nikada nepromišljeno postupanje“.³⁵

Još jedan primjer naglašava monarhovo držanje, uvjetovano posebnim kodeksom časti: 25. kolovoza Ministarstvo obrane htjelo je znati trebaju li one postrojbe c. i kr. vojske u kojima vladari ili članovi obitelji vladajućih dinastija u onim državama

s kojima se Austrougarska Monarhija nalazi u ratu i dalje njih smatrati svojim zapovjednicima i koristiti se svojim dotadašnjim nazivima. Postojala je 27. pješačka pukovnija „Kralj Belgije Leopold II.“, 12. dragunska pukovnija „Veliki ruski knez Nikolaj Nikolajevič“ ili 12. husarska pukovnija „Britanski i irski kralj, indijski car Edward VII“. Dan nakon toga, stigla je odluka Franje Josipa: zapovjedio je da pukovnije trebaju zadržati dotadašnja imena. Jedino su zapovjedna prava za trajanja rata stavljena u mirovanje, a zapravo su od prvoga dana imena vladara pri spominjanju pukovnija izostavljena. I drugdje se događalo isto, uz iznimku savezničkih vojska i država.

No vratimo se željezničkome prijevozu na bojišnicu. Izračunato je da će za potpuno raspoređivanje c. i kr. vojske biti potrebno i do 300 000 vagona. Nije ih bilo toliko.³⁶ Moralo se dakle tovariti, prevoziti, vraćati i iznova tovariti. Postojali su pješački, konjanički, topnički, kao i sanitetski vlakovi. Da bi se zadržao pregled nad tijekom prijevoza, vlakovi su morali voziti otprilike istom brzinom. Čak i transporti dobro sagrađenim prugama s dvama kolosijecima u osnovi nisu smjeli voziti drukčije od brdske uskotračne željeznice. Svi su transporti brzinu morali prilagoditi najslabijim lokomotivama i najstarijim kočionim sustavima.³⁷ Zbog toga vlakovi nisu smjeli voziti čak ni izračunanom brzinom od 25 km/h, nego samo 18 km/h – poput bicikla! S druge strane, njemački prijevoz na bojišnicu odvijao se prosječnom brzinom od 30 km/h.³⁸ Nadalje, ni jedan vlak nije smio imati više od 100 osovina (= 50 vagona), iako su na nekim prugama vlakovi mogli biti i dvostruko dulji. U tome su ulogu ponovno odigrale prekratke rampe za ukrcaj. No zakašnjenja pri prijevozu nisu se svodila samo na skromne brzine i kratke vlakove, odnosno dijeljenje kompozicija na brdskim prugama, nego i na prosječno po šest sati stajanja u svrhu „uzimanja hrane i vode“, kojih se valjalo držati, iako su postrojbe sa sobom vozile poljske kuhinje, a ni za „uzimanje vode“ nije trebalo toliko vremena. Vojni argument za duljinu vlaka i nisku brzinu vožnje bio je taj da na većini pruga valja voziti jednakomjerno, a da se u 50 vagona može smjestiti bojno sposobni pješački bataljun, topnička baterija ili konjanički eskadron.³⁹ „Za 40 vojnika ili 6 konja, stajalo je na vagonima“⁴⁰, piše Egon Erwin Kisch. No to je na vagone kojima su prevoženi vojnici bilo napisano već davno prije rata. „Puške, naprtnjače i vreće s kruhom stavili smo pod klupe i zatvorili oči.“

Norman Stone, koji se intenzivno bavio raspoređivanjem c. i kr. vojske 1914., pokazao je na primjeru zapovjedništva 3. armije pod konjaničkim generalom Rudolfom von Brudermannom da im je za put od Bratislave do Sambira u Galiciji trebalo punih pet dana, što je vrijeme u kojemu bi zdrav pješak mogao prevaliti tu razdaljinu.

Zapovjedništvo 4. armije (pješački general, vitez Moritz von Auffenberg) trebalo je za prijevoz od Beča do područja oko Przemysła četrdeset sati, što je triput dulje od onoga koliko je trebalo redovitim mirnodopskim vlakovima.⁴¹ A zapovjedništvo IX. korpusa (Litomerice), koje se trebalo okupiti u prostoru Rume u Srijemu, isto

je tako putovalo dobro izgrađenim prugama, no trebalo mu je za to tri dana i tri noći.⁴² „Ondje gdje je to bilo moguće, mi časnici odlazili smo u kolodvorske restorane, a naše obroke iz poljske kuhinje prepuštali smo posluži i konjušarima“, zabilježio je generalmajor Zanantoni. „Često je to bilo moguće samo uz poteškoće jer bi vlakovi, uglavnom vrlo dugi, često stajali daleko od restorana...“ U Kolinu, Brnu, Gänserndorfu, Bratislavi i Subotici gospoda časnici mogli su „otići u kolodvorski restoran“. Unatoč tome, stožer IX. korpusa u Rumu je stigao „vrlo izmučen“.

I vojnici su uglavnom imali neusporedive doživljaje prijevoza. Kao znak bespomoćne naklonosti, natovarili su im ogromne količine hrane. „U vagonima je ubrzo nastao grozan smrad“, zabilježio je niži časnik pučke pričuve Johann Hartinger. „Mađari su se natjecali u donošenju hrane. Vojnici su bili tako prežderani da su povraćali iz vagona.“ – „Pilo se i pjevalo.“⁴³ U pravilu je vojnicima bilo svejedno koliko traje put, makar nitko nije uživao u višednevnome prijevozu željeznicom. Razumljivo, bili su radoznali kamo ih put vodi; no upravo to su saznali tek po iskrcanju jer bila je riječ o vojnoj tajni.

Pozabavimo li se tim željezničkim dolaskom na bojišnicu, vrlo brzo ćemo naići na niz neusklađenosti, no prije svega na značajno zamagljivanje, koju su Conrad i dvojica željezničkih stručnjaka, pukovnik Straub i major Ratzenhofer, izveli poslije rata. Njih dvojica barem djelomice zaslužuju oprost jer to što su tako uporno branili raspoređivanje i prijevoz u jedinicama i paketima, kao i prisilu održanja jednom započetoga procesa, potječe iz odanosti Conradu. No on zapravo nije previdio ništa. Valja mu zamjeriti što je prihvatio iluziju brze pobjede na jugu jer mu je u ušima odzvanjala Careva želja za pokoravanjem Srbije, a prekasno je postao svjestan stvarnosti galicijskoga bojišta.

Tako još jednom stižemo do pitanja zbog čega je raspoređivanje u smjeru Balkana i Rusije bilo tako loše usklađeno, zašto je Conrad u trenutku kada je znao da izbija rat i s Rusijom zapravo nije poduzeo ništa da preusmjeri B-postrojbe i ubrza pohod na Rusiju te ga učini djelotvornijim. Štoviše: Conrad je i dalje Balkanu davao prednost. Uporabio je izjavu pukovnika Strauba i majora Ratzenhofera da preusmjerenje B-postrojba više nije moguće za to da i dalje nastavi s raspoređivanjem kao da se Rusija neće zaista umiješati u rat, odnosno ako se i umiješa, da će to biti znatno poslije. No to je bilo čak manje od iluzije.

Već 29. srpnja Conrad je Caru pismeno javio da se „sutra, ili najkasnije prekosutra može računati s početkom rata protiv velesila.“ Isti taj Conrad svojemu je njemačkome kolegi Moltkeu 31. srpnja javio: „Kod nas danas još nije sigurno prijeti li Rusija samo, pa ne smijemo dopustiti da nas nešto skrene s pohoda na Srbiju.“⁴⁴

Pritom nitko iole obaviješten nije mogao sumnjati da će se Rusija umiješati u rat. U rano poslijepodne 31. srpnja, brzinom požara proširila se vijest o općoj mobilizaciji, a konjanički general barun Viktor von Dankl, predviđen za mjesto zapovjednika

c. i kr. 1. armije, u Innsbrucku je zabilježio: „Hvala Bogu, eto velikoga rata!“⁴⁵ Bilo je to barem iskreno. Već je istoga poslijepodneva na ulice izašla glazba, ne bi li na odgovarajući način proslavila veliki rat. No Conrad je zapovjedio da ondje gdje to bude potrebno postrojbe za Balkan presijeku transporte prema Rusiji: dok je praški VIII. korpus bio usmjeren na Balkan, XIV. korpus iz Innsbrucka upućen je u Galiciju. U slučaju zapleta i prijevoznih poteškoća, „B-transporti“ su izričito trebali dobiti prednost pred „R-transportima“. Pritom su Conrada upravo toga 31. srpnja saletjeli da na Balkan ne odašilje previše postrojba jer Balkan je postao tek uzgrednim ratištem. Uključili su se Moltke, Bethmann, Hollweg i Jagow. Naposljetku je car Vilim II. telegrafirao caru Franji Josipu da glavninu snaga uporabi na galicijskome ratištu. Grof Tisza istaknuo je argument da će se uplitanje Rumunjske na strani Rusije i Srbije moći spriječiti samo onda ako Austro-Ugarska što odlučnije nastupi na ruskoj bojišnici. Njemački vojni ataše u Beču, pukovnik grof Karl Kageneck, predložio je da poslanik njemačkog odjela za raspored postrojba smjesta dođe u Beč i pogleda austrougarske mjere. Prijedlog zapravo nije bio prihvatljiv, no iznesen je prilično obvezujuće, tako da ga se nije moglo oštro odbiti. S posjetom se ipak otezalo do 7. kolovoza.⁴⁶ Franjo Josip još je uvijek službenoga vrhovnog zapovjednika balkanskih oružanih snaga, nadvojvodu Friedricha, i zapovjednika glavnoga stožera pozvao k sebi. Nakon audijencije nadvojvoda Friedrich je rekao vrlo malo o sadržaju razgovora, no naznačio je da Car želi pozitivno odgovoriti na želju Vilima II.⁴⁷ To nipošto nije bio slučaj jer upravo je Franjo Josip bio uvjeren da Rusija može još malo pričekati. Vjerojatno se više nikada neće moći potpuno rekonstruirati ono što se dogodilo u glavi austrijskoga Cara, no izjava Franje Josipa iz siječnja 1915. navodi nas da se zamislimo. On je 9. siječnja svojemu glavnome pobočniku, grofu Paaru, kazao da je učinio pogrešku označivši pobjedu nad Srbijom kao prioritet, umjesto da apsolutnu prednost dade sjevernoistočnome bojištu, a armije se nisu trebale pripremati za obranu, nego napasti. To je – kako je to Car isto tako naknadno uvidio – jednako tako bilo pogrešno. I to je priznao.⁴⁸

Bilo kako bilo, Conrad nije učinio ništa da bi zaustavio raspoređivanje postrojba, očito postupajući po Napoleonovu načelu: *ordre – contreordre – disordre*. Ostalo je dakle pri tome i možda se zaista sve u svemu nadmoćnom silom Srbiju moglo brzo poraziti ili barem tako desetkovati njihove glavne udarne snage da bi na dulje vrijeme prestali biti operativnom veličinom. I tada bi se još uvijek moglo usmjereno napasti Rusiju. Zapravo je to jedino objašnjenje za Conradovu naizgled dosljednu nedosljednost kojom je u nekom trenutku nešto htio mijenjati ovdje, nešto ondje, s nečim požuriti, nešto prebaciti za poslije, jednom dati pravo jednome, a drugi put drugome. Dok je postao svjesnim da je pogriješio, bilo je prekasno. Naposljetku je Conrad i njemačkome savezniku želio izići ususret na poseban način. Umjesto da, kao što je nakanio u proljeće i još sredinom srpnja 1914.⁴⁹, povuče područje rasporeda

u unutrašnjost Galicije i ostane u defenzivi, popustio je njemačkom navaljivanju, a i vlastitoj doktrini, pa je, ondje gdje je to još bilo moguće, postrojbe rasporedio u blizini granice, htijući što prije započeti s ofenzivom i na istoku. U svakom slučaju, 31. srpnja 1914. sve je postalo neopozivim: prevelik broj postrojba u pohodu na Srbiju, zakašnjelo raspoređivanje protiv Rusije i nakana da se i Srbiju i Rusiju napadne što prije.

Nadvojvoda „Fritzl“ ide na bojište

Raspoređivanje balkanskih oružanih snaga već je bilo u punome pogonu, a još uvijek situacija oko najviše razine zapovijedanja nije bilo posve razjašnjena, štoviše: mobilizacija A-postrojba, dakle glavne udarne sile, već je bila u tijeku, objava rata Rusiji bila je predana a da zapovjedni odnosi nisu bili doista uređeni. Uspostavom vrhovnoga vojnog zapovjedništva (AOK) postavljeno je prepoznatljivo vojno rukovodstvo, no postojala su i druga visoka zapovjedništva, prije svega vrhovno zapovjedništvo za Balkan. Nadalje je bila potrebna odluka kakvu će ulogu imati austrijska i ugarska vlada. Hoće li biti ograničene na to da ih se povremeno obavještava, ili mogu sudjelovati i u zapovijedanju? AOK, međutim, nije ni pomišljao da ikoga uključi u visoko vodstvo, a htjeli su drastično ograničiti i protok informacija. Čak ni predsjednici vlade više nisu trebali biti obavještavani ni o čemu. Na to se grof Tisza žalio Carevu vojnome uredu, tražeći da ga svakodnevno o situaciji obavještava zapovjednik glavnoga stožera ili vojni ured. Conrad je odgovorio da će se radije razvojačiti no prihvatiti taj zahtjev. Ravnatelja vojnoga ureda, generala topništva, baruna Arthura von Bolfrasa, dopala je zadaća da umiri Tiszu.

Sljedeća je stvar bilo uređenje zapovijedanja na Balkanu pa je 6. kolovoza general topništva Oskar Potiorek imenovan zapovjednikom 6. armije i istodobno zapovjednikom svih oružanih snaga na Balkanu. To je po svemu sudeći bilo neizbježno. Jedini koji je bez znatnijeg otpora mogao preuzeti vrhovno zapovjedništvo bio je nadvojvoda Eugen. Car mu je to najizravnije i nudio, no Eugen je dosljedno odbijao, ispričavajući se zdravstvenim poteškoćama. Stvarni razlog navodno je bio taj što je nadvojvoda odbijao suradnju s generalima Frankom i Potiorekom.⁵⁰ Tako je Potiorek postao zapovjednikom postrojba određenih da se suprotstave Srbiji. Dugo godina on je bio Conradov suparnik za mjesto zapovjednika glavnoga stožera, a kao i Conrada, smatrali su ga „genijem“. Potiorek je poznao buduće bojište, no imao je više velikih nedostataka: volio je odluke donositi sam, dakle nije bio momčadski igrač. Još je veću težinu imalo nešto što se tek nadolazećih tjedana pokazalo pravim problemom: Potiorek je želio krenuti u osvetnički pohod. Bio je ispunjen gorčinom i mržnjom.

Do početka kolovoza bio je odgovoran za provođenje rasporeda postrojba na Balkanu, ne znajući još hoće li i u kojem obliku sudjelovati u zapovijedanju. Bez

obzira na to, pobrinuo se da ofenziva na Srbiju otpočne što prije. Okolnost da je i strateška pričuva prebačena na jug u Potiorekovim je očima značila samo to da pohod na Srbiju i Crnu Goru valja obaviti trima armijama. Osim toga, jedna je pisana zapovijed od 31. srpnja glasila: „Odredbe za ratni plan B Ministarstva obrane, a posebno željeznički prijevoz za ratni plan B, ostaju na snazi.“⁵¹ Na to je Potiorek osmislio operativni plan koji je u punoj mjeri uključivao 2. armiju pješackoga generala Böhma-Ermollija, koja je trebala biti raspoređena uz Dunav i u Srijemu. Sve je to priopćio vrhovnome vojnom zapovjedništvu. Potiorek je kao dan početka operacija naveo 12. kolovoza.

No 6. kolovoza, onoga dana kada mu je povjereno zapovjedništvo nad balkanskim oružanim snagama, AOK mu je priopćio da 2. armija mora krenuti na rusko bojište.⁵² Potiorek je s jedne strane bio zadovoljan zbog toga što mu je povjereno zapovjedništvo nad „njegovim“ bojištem, no nije želio mijenjati svoj operativni plan koji je predviđao uključenje svih triju armija. Kratkoročno gledano, ništa drugo nije bilo ni moguće, jer su 5. i 6. armija, kojima je Potiorek trebao raspolagati u svakome slučaju, bile raspoređene na zapadu Srbije, uz Drinu i Savu, pa kad bi se 2. armija na Dunavu i u Srijemu odmah povukla, ondje ne bi bilo nikakvih postrojba. Potiorek je, dakako, mogao ostati u defenzivi da nije bilo proturječnih zapovijedi iz Beča i, što je bilo još važnije, njegove vlastite ambicije. To je trebao biti „njegov“ rat, njegova kaznena ekspedicija, pa i više od toga: osveta za Sarajevo. Jasno je, naime, da mu je teško palo što ga se smatralo sukrivcem za umorstvo prijestolonasljedničkoga para. Zato je za njega rat bio posve druge naravi nego recimo za Conrada, koji ga je htio voditi temeljem hladne računice, prepletene društveno-darvinističkim mislima. Tu nije bilo osvete, a kod Potioreka jest. To je bilo ono problematično u imenovanju generala topništva na mjesto vrhovnoga zapovjednika balkanskih oružanih snaga, koje je proveo prvenstveno ravnatelj Careva vojnog ureda.

Dok su na srpskoj granici već u tijeku bila prva puškaranja, a postrojbe dovođene u pripravnost za ofenzivu, svečano se ispraćalo i vojnike predviđene za sjeverno bojište i njihove zapovjednike. Na željezničkim postajama ponovno su stupale počasne postrojbe, mase ljudi gurale su se na perone, gradonačelnici i drugi svečani govornici penjali su se na govornice da bi se još jednom obratili vojnicima i izrekli najbolje želje. Živio Car. „Svi se priključuju u zboru“, zabilježio je zapovjednik 1. armije, barun Von Dankl. „Uzvišen trenutak.“⁵³

U nedjelju, 2. kolovoza, zapovjednici predviđeni za galicijsko bojište prvi su se put sastali u Ministarstvu obrane: konjanički general barun Viktor von Dankl, zapovjednik c. i kr. 1. armije; konjanički general, vitez Rudolf von Brudermann, zapovjednik 3. armije, kao i prijašnji ministar obrane, pješacki general, vitez Moritz von Auffenberg, sada zapovjednik 4. armije. Nedostajao je samo zapovjednik 2. armije, Böhme-Ermolli, jer je već bio u Petrovaradinu. No njemu je Conrad ionako već 31.

srpnja rekao što mu je imao reći. Conrad von Hötzendorf predao je zapovjednicima armija predviđenima za sjever uvezane upute. Bude li im što nejasno, neka pitaju operativni odjel vrhovnoga vojnog zapovjedništva. Usto ih je još i opomenuo neka ne dopuste da im itko išta predlaže u operativnome smislu ili u smislu pogleda na stvari. Sve je dobro promišljeno, a time je izdan i „Božji nalog!“ U nastavku su, prije odlaska za Galiciju, u Beču još organizirani glavni stožeri. Kada su stvari dosegnule tu točku, barun Von Dankl kazao je kako je to predivno doba. Nijemci su već zauzeli Liège, Belgija je pregažena i sada se moglo udariti na Pariz. Došlo je dakle vrijeme da se napreduje i na istoku.⁵⁴

Vrhovno vojno zapovjedništvo smješteno je u utvrdi Przemysl. Vlak kojim su u Przemysl prevezeni nadvojvoda Friedrich, zapovjednik glavnoga stožera i razni odjeli AOK-a nije privukao posebnu pozornost. Izgubio se između otprilike 7000 vagona koji su dnevno prevozili vojnike i opremu na područje rasporeda.⁵⁵

Przemysl, najvažniju austrougarsku utvrdi, Conrad je odabrao zato što je bila blizu bojišta, osiguravala siguran smještaj i prije svega raspolagala infrastrukturom nužnom za zapovjedne zadaće najvišega zapovjedništva. Kao utvrdi u užem smislu Conrad ju je zapostavio. O utvrdama s velikim vojarnama na istoku, poput Lavova, Przemysla i Krakova, nije mislio ništa dobro. Najvećoj od njih, Przemyslu, nakon 1911. uskratio je sredstva za daljnju izgradnju. Na nju se gledalo samo kao na golemo skladište, odakle se bojišnici mogla pružiti potpora i prije svega onamo slati dodatno ljudstvo i materijal. Kada su počeli radovi za pripremu utvrde za rat, uočeni su propusti, pa je u najkraće vrijeme dopremljeno 27 000 radnika da ih uklone. Bedemi su opremljeni, iskopani rovovi i podignuti grudobrani, izgrađena topovska gnijezda i prepreke. Srušeno je 1000 hektara šume, pretežito piljenjem, jer su obilne kiše onemogućile spaljivanje. Uklonjeno je 21 naselje da bi se dobio brisani prostor. U samoj utvrdi okupila se značajna vojna sila. Uz 22 pješačka bataljuna, konjaništvo, 35 bojna obrambenoga topništva, inženjeraca, pokretnoga topništva itd., koji su sačinjavali izvorno ljudstvo utvrde, pridodavane su postrojbe koje su stalno pristizale, pa je broj vojnika u utvrdi narastao na 80 000.⁵⁶ No nije bila nakana da ostanu u utvrdi, nego da krenu dalje kada počne napredovanje. Vrhovno vojno zapovjedništvo trebalo je naprotiv stalno ostati u utvrdi.

Za nadvojvodu Friedricha organiziran je dodatni smještaj, ratne dvorske odaje, poslije premještene prigodom marša u Galiciju. Bilo je zamišljeno da ih se ne smjesti u sjedištu vrhovnoga zapovjedništva, nego u Chyrówu, otprilike 35 kilometara dalje. U noći 20. kolovoza utovaren je cijeli dvorski inventar. Vrhovnome vojnom zapovjedniku nije smjelo nedostajati udobnosti. Vlak je vozio vrlo polagano. Idućega dana, 21. kolovoza, vidjela se pomrčina Sunca. U Jarosławu je neki dragun pripovijedao o borbi „negdje gore na granici, prilično zbrkano“, kako je zabilježio grof Herbert Herberstein – glavni dvorski upravitelj njegove c. i kr. Visosti, vrhovnoga

vojnoga zapovjednika. U Przemysłu, kamo su pristigli nakon dvodnevne vožnje željeznicom, prizor je već bio ratni. Stotine vojnika utvrđivale su grudobrane, postavljene su poljske pekarnice, postrojbe su stupale. I „čišćenje bojišta“ bilo je u punome jeku. Svakodnevno je netko napadan uz optužbu za špijunažu. Nepouzdana osoba uklanjalo se iz prostora rasporeda postrojba. Pri policijskoj čistki galicijskoga područja za raspored postrojba u Poroninu u blizini Zakopana uhvaćen je i izvjesni Vladimir Iljič Uljanov, zvan Lenjin.⁵⁷ Budući da se za njega zauzeo socijaldemokratski zastupnik u parlamentu Viktor Adler, koji je ukazao na to da je Lenjin emigrant i neprijatelj carske Rusije, koji će „Austriji ići na ruku“, pustili su ga, pa je preko Beča otputovao u Zürich.⁵⁸ – Nemoguće je domisliti što bi se dogodilo da su Lenjina, kao i stotine, a možda i tisuće drugih, uhvatili u špijunaži ili ga zbog nje osumnjčili, objesili ga ili ga samo zatvorili. No nada da bi Lenjin jednom mogao biti koristan prevagnula je nad ishodišnim nepovjerenjem.

Iznenada se raspoloženje promijenilo. S Balkana je stigla loša vijest. Frankova Armija, c. i kr. 5. armija, doživjela je poraz na Drini. Na sjeveru je konjanička divizija Honvéda nakon početnih uspjeha poražena. Poznata su se imena našla na popisu ranjenih ili mrtvih. Nadvojvodi Friedrichu podastrijet je kodicil uz oporuku, koji su on i svjedoci potpisali.⁵⁹ Tek je nakon toga krenuo za Chyrów, gdje je ratna dvorska svita smještena u jezuitski samostan. najrazličitiji su ljudi pristigli, očito da nitko nije htio ili nije smio izostati kada je u pitanju rat. Tako je primjerice u Przemysłu sjedio glavni dvorski upravitelj nadvojvotkinje Marije Terezije, koji je patio od uznapredovale Alzheimerove bolesti, a ipak je kao poslanik Njemačkoga viteškog reda bio pridodan vrhovnome vojnom zapovjedništvu. Došli su i nadvojvoda Leopold Salvator sa svojim glavnim komornikom, princem Augustom Lobkowitzem, zajedno s dodijeljenim mu časnicima, nadalje princ Zdenko Lobkowitz, glavni komornik nadvojvode i prijestolonasljednika Karla Franje Josipa, i mnogi drugi. Nakon mise u chyrówscome jezuitskom samostanu 23. kolovoza, u tome je mjestu „vrlo svečano“ proglašeno ratno stanje i vladavina vojnoga prava, i to na trima jezicima: njemačkome, poljskome i rusinskome. Dan poslije toga održana je misa za papu Pija X., umrloga 20. kolovoza, i naposljetku, 25. kolovoza, misa za jezuitskoga generala umrloga u Rimu. „Taj besmisleni život postaje dosadan“, izjavio je glavni dvorski upravitelj vrhovnoga vojnog zapovjednika, grof Herberstein.⁶⁰ No ipak se moglo opaziti koješta. Vojni su vlakovi vozili bez stanke. S čuđenjem je primijećeno da su od starijih godišta oformljene tolike jedinice pučke pričuve, koje se kanilo uporabiti na bojišnici. Činjenica da su pješачke pukovnije narodne obrane nosile stare puške marke „Werndl“ ili „Mauser“ pokazala je da se u rat nije išlo samo sa suvremenim oružjem. Moglo se vidjeti i ponešto što u Beču i okolici nije bilo svakodnevno, primjerice brojne poljske Židove u odori. Uvojke na sljepoočnicama morali su odrezati, ali su ostali prepoznatljivi po bradama. Beskonačne kolone, stotine seoskih kola s

hranom za konje, poljske bolnice, sanitetski materijal i sanduci streljiva po vrućini i prašini odlazili su u kišu. Povremeno bi se začula poneka pjesma. Tirolski su strijelci u svojoj brdskoj opremi donekle djelovali kao da su na pogrešnome mjestu. Prije bi se reklo da su se onamo uklapale ugarske brigade pješачke pučke pričuve: „Stariji muškarci s dugim brkovima i ugarskim lulama u ustima, većinom u starim odorama Honvéda.“⁶¹ Sve u svemu, zbunjujuća slika.

U Przemysłu, pri vrhovnome vojnom zapovjedništvu, znalo se naravno kakve su bile poveznice događanja. No ni ondje rat još očito nije izgubio mnogo od naravi velike predstave. Osim toga, gledali su ga kao posebnu odgojnu školu za cijeli narod. To je vjerojatno bio i razlog zašto je prijestolonasljednik, nadvojvoda Karl Franjo Josip, od 25. srpnja pukovnik u 1. husarskoj pukovniji, „stavljen na raspolaganje Najvišemu Mjestu“, došao u Przemysł. Nakon toga ga se viđalo kako s pobočnicima, konjušarima, detektivima i gospodom iz konjaničkoga eskadrona tjelesne straže šeće naokolo i čeka vijesti iz operativnoga ureda.

Konjanički boj kod Jarosławica

U skladu s dugoročnim planovima, austrougarske su armije trebale štititi leđa Njemačkome Carstvu, sve dok njihova vojska nakon planirane pobjede na zapadu ne bude mogla punom snagom udariti na istok. No glavni je problem predstavljao brojčani zaostatak Habsburške Monarhije. Da bi ga se nadoknadilo, valjalo je napasti; zakon djelovanja od samoga je početka trebao biti na strani c. i kr. armija. Nitko, naravno, nije mogao tvrditi da je ta strategija nastala iz trenutačne nevolje i da bi austrougarske postrojbe u slučaju brojčane jednakosti s Rusima možda pričekale s napadom. Vjerojatno bi se u tom slučaju postupalo još ofenzivnije. Tri c. i kr. armije koje su se postavile uz Vislu, San, istočno od Lavova, uz Dnjestr i kod Černovica, trebale su dosegnuti operativnu spremnost između 23. i 26. kolovoza. No najprije su samo tri armije i dvije skupine armija (Kummerova skupina armija, 1., 4. i 3. armija, kao i Kövessova skupina armija) stajale na raspolaganju. Tek nakon što je 2. armija, najprije raspoređena u Slavoniji, na južnome krilu bila pridodana istočnoj bojišnici, okupile su se sve predviđene snage. Sve u svemu, vrhovno vojno zapovjedništvo na istoku je raspolagalo s više od dvostrukoga broja bataljuna od vrhovnoga zapovjedništva na Balkanu, većim dijelom konjaništva i s oko 2000 topova, sve u svemu oko 1,2 milijuna vojnika. S obzirom na ruske snage, čiji je očekivani broj bio oko 1,8 milijuna, njihova je nadmoć upadala u oči. No Conrad je sebi mogao kazati da će se, kada Nijemci pokore Francusku, situacija na istočnome bojištu promijeniti u trenu.

Od prvoga trenutka, dakako, pokazalo se da se svih tih godina nije postigla nikakva jasnoća oko usklađenja dogovora glavnih stožera glede početka operacija.

Conrad je još u srpnju 1914. zamišljao da će c. i kr. armije započeti napredovanje između Visle i Buga prema Nadvislanskom području, općim smjerom prema Lublinu i Chełmu, a Nijemci će iz Istočne Pruske napredovati prema jugu, tako da bi se onda u velikoj bitki, u dolini okruženoj planinama, zamišljenoj na području Kielcea, velike ruske postrojbe mogle uništiti u Poljskoj.⁶² Na papiru je to bila lijepa zamisao. No 3. kolovoza Moltke je obavijestio svojega austrijskoga kolegu da će postrojbe generala Maximiliana von Prittwitza i Gaffrona u Istočnoj Pruskoj ostati u defenzivi. Conrad je ostao miran, iako bi se moglo pomisliti da se o tome valjalo dogovoriti prije. Bez obzira na to, c. i kr. postrojbe trebale su prodirati u smjeru Lublina i Chełma. Očito je zapovjednik c. i kr. glavnoga stožera bio optimist. Dva dana poslije Moltke je bratu po oružju ponovno nastojao dati potporu i potaknuti ga na udar jer defenziva c. i kr. vojske Nijemcima ne bi koristila: „Ako raspoređivanje postrojba uspije, može početi borba koja će u sljedećem stoljeću odlučiti o tijeku povijesti. Okupite svu silu protiv Rusije. Tako podla da vas napadne s leđa ne može biti čak ni Italija. Neka se Bugari obračunavaju sa Srbijom pa neka se taj čopor međusobno istrijebi. Sada je moguć samo jedan cilj: Rusija! Bacite te korbačlije u Pripjatske močvare i utopite ih!“⁶³ Nijemac se zaista izrazio žestoko! No Conradu nije bila potrebna dodatna motivacija.

Nepoznanice o ruskome rasporedu, koje se nije uspijevalo riješiti, ionako su c. i kr. vojsku prisilile da u najranijemu mogućem trenutku otpočinu s vlastitim izviđanjem uz pomoć konjaništva, balona i zrakoplova. Osim toga, jahači su trebali zaustaviti najisturenije ruske postrojbe i zadržati položaje do dolaska velikih pješakačkih postrojba.

Od 4. kolovoza konjaničke pukovnije bile su uključene u osiguranje granica Carstva i praktično stalno pod uzbunom. No patrolirale su samo duž granice i utvrdile da je i rusko konjaništvo počelo s izviđanjem. Tu i tamo dolazilo je do puškaranja s austrijskom žandarmerijom i financijskom policijom.⁶⁴ Dva dana poslije, pukovnije okupljene u konjaničke divizije dobile su zapovijed da ujašu u Rusiju što je dalje moguće. Sveopće daljinsko izviđanje počelo je 8. kolovoza. Bile su uključene sve konjaničke divizije. Neposredno prije toga dobile su pouku o ruskoj konjaničkoj taktici. A nakon toga samo se jahalo i jahalo. Mnoge pukovnije imale su nova, loše prilagođena sedla, koja bi našuljala konjska leđa. Često bi se moralo sjahati. No nezadrživo se nastavljalo dalje brežuljkastim područjima prošaranima velikim šumama. Kada je došlo do prvih sukoba s Rusima, austrijski konji bili su iscrpljeni, a jahači premoreni. Ciljevi su im bili oko 100 kilometara daleko od granice. Naprimjer, 7. konjanička divizija jahala je od 6. do 13. kolovoza prema sjeveru, sve dok kod Kielcea nije naišla na Ruse, koji su je prisilili na povlačenje. Poneke pukovnije, primjerice 9. i 15. dragunska pukovnija, od trenutka mobilizacije projahale su već 400 kilometara. Pri nailasku na Ruse razvili bi se uglavnom kratki sukobi prije no što bi se konjaničke

divizije okrenule i vratile. Na taj način pokušavalo se provesti što pomnija izviđanja ispred svake armije, no u pravilu konjaničke divizije nisu stizale daleko. Tek su rijetki bojni eskadroni (150 konjanika) postigli donekle uporabive izviđačke rezultate. Često su imali teškoća s opskrbom jer su ponijeli samo osnovne namirnice. Civilno je stanovništvo izbjeglo i ponijelo sa sobom sve što je bilo jestivo. Dana 20. kolovoza, 4. konjanička divizija pod zapovjedništvom generalmajora, viteza Edmunda von Zarembe, čija je zadaća bila izviđanje pred c. i kr. 3. armijom, projahala je kroz prostrano šumsko područje da bi istražila što se nalazi s druge strane. Njoj je, kao i većini konjaničkih divizija bilo pridruženo poljsko pješastvo i topništvo. No u slučaju kada bi postrojbe ostale na okupu, jahači ne bi mogli iskoristiti svoju brzinu pa su zato odjahali naprijed. Naišli su na rusko konjaništvo, prije svega na Kozake, također poslani kao izvidnica. Dan nakon toga kod Jarosławica je došlo do konjaničkog okršaja, koji na kraju nije završio teškim porazom tradicionalnih dragunskih i ulanskih pukovnija austrougarske vojske samo zato što je pravodobno pristiglo pješastvo. No gubitci su bili znatni. Puške, a prije svega strojnice ruskoga pratećeg pješastva, načinile su pokolj među konjaničkim pukovnijama. Moralo se hitno natrag. Konjanički okršaj kod Jarosławica, najveći za c. i kr. postrojbe u posljednjemu austrougarskom ratu, nije bio samo pljuska konjaništvu okrenutome tradiciji; tu se jasno vidio kraj jednoga roda oružanih snaga.

Konjaništvo, najomiljenije aristokratsko oružje, u kojem je prevladavao snažan kastinski duh, nastojalo je očuvati tradicije više od bilo kojega drugog roda vojske, pa je odbacivalo i taktički razvoj i razvoj oružja. Sličnu su sudbinu, doduše, doživjele konjaničke postrojbe svih sila koje su sudjelovale u ratu, no praktično ni jedna od njih nije doživjela kraj konjske divote tako iznenada i uz takve gubitke kao austrougarska. Prethodno prenaprezanje i daljinska izviđanja prepolovili su broj konja, a rusko konjaništvo i pješastvo učinili su svoje. Conrad je poslije vrlo strogo sudio o konjaničkim pothvatima s početka rata: „Uz rijetke iznimke, naše su hrabre konjaničke divizije stradale već pri samome početku operacija zahvaljujući nesposobnim vođama. Cijela nepraktična oprema i obuka, kao i stalna više nego dvostruka nadmoć neprijatelja tome su dodale svoj dio.“⁶⁵ No to je bio zakasnjeli uvid jer do rata Conrad nije imao nikakvih temeljnih primjedaba na konjaništvo. Draguni, husari i ulani očuvali su ideju borbe konjanika, vježbali su uglavnom napad, uspješno su se othrvali suvremenim odorama, prezirali su pješačku borbu i očito nisu željeli prihvatiti to da su strojnice i puške za brzu paljbu stvorile drukčiju zbilju. Zapravo treba samo zaviriti u „Vježbovna pravila c. i kr. pješačkih postrojba“ da bi se vidjelo što vlastito vodstvo očekuje od konjaništva. U njima se borba protiv konjaništva opisuje kao sukob koji praktično uvijek mora završiti u korist pješastva.

Pri pohodima c. i kr. konjaništva u Poljskoj i Rusi su, doduše, pretrpjeli gubitke, no nisu ni mnogo riskirali, a ni mnogo toga žrtvovali. A rezultati izviđanja vjerojatno

su im bili bolji. Služili su se velikom i još odavno u miru izgrađenom mrežom informatora. Zaštićeni velom konjaničkih postrojba, raspoređivali su snage. Prema Planu 19, inačica 2, oblikovali su jugozapadnu bojišnicu koja se sastojala od četiriju armija. U nekoj vrsti polukruga približavale su se Galiciji i Bukovini, 4. (A. J. Saltza) i 5. armija (P. A. Pleve) na lijevome krilu, a 3. (N. V. Ruski) i 8. armija (A. A. Brusilov) desno od njih. Osamsto kilometara bojišnice potpadalo je pod nadležnost zapovjednika ruske jugozapadne bojišnice, generala Nikolaja I. Ivanova. Vrhovno zapovjedništvo svih ruskih postrojba povjereno je velikome knezu Nikolaju Nikolajeviču, carevu ujaku. Cilj na sjevernoj ruskoj bojišnici bio je nadvladavanje brojčano daleko slabijih njemačkih postrojba i zauzimanje Istočne Pruske. Cilj postrojba pod zapovjedništvom Ivanova bio je uništenje c. i kr. armija, a onda prelazak Karpata i napokon prodor u ugarsku ravnicu. Ofenziva je trebala započeti 18. kolovoza, na 84. rođendan cara Franje Josipa.

Uvodni bojni pohodi

Dok su austrougarske konjaničke divizije na istoku još uvijek izviđale, na južnome su bojištu c. i kr. postrojbe već krenule u napad. General topništva Oskar Potiorek, koji je 6. kolovoza imenovan zapovjednikom svih c. i kr. postrojba na Balkanu, tako je presjekao neku vrstu gordijskoga čvora jer mu se stalno činilo da bi Conrad ipak još jednom mogao sve preokrenuti. Još 31. srpnja dao je prednost korpusima predviđenima za srpsko bojište pred onima koje su prevozili u Galiciju. No 1. kolovoza ne samo da je htio najednom preusmjeriti 2. armiju, koja je trebala izići na Dunav, nego Potioreku još oduzeti i dijelove 5. i 6. armije.⁶⁶ Dva dana poslije Potiorek je vrhovnome vojnom zapovjedništvu izložio svoj operativni plan. Ipak, 6. kolovoza definitivno je odlučeno da se 2. armija povlači. Preostale su armije kao minimalnu zadaću dobile to da spriječe upade na područje Monarhije. No kakva je bila maksimalna zadaća? Naposljetku je sve bilo prepušteno prosudbi zapovjednika na ratištu, a Potiorek je dobio i odriješene ruke da se 2. armijom koristi do njezina prijevoza na drugo mjesto, pod uvjetom da ne prelazi Dunav. Takvo neodređeno, proturječno zapovijedanje doista nije moglo postići ništa osim potpune zbunjenosti. Zapravo to uopće ni nije bilo zapovijedanje, nego poziv da se učini ovo ili ono ako baš neki razlozi ne bi govorili protiv toga.

Dok je Potiorek još vodio operativni odjel u glavnome stožeru, prije no što je bio imenovan namjesnikom u Bosni i Hercegovini, prvi je put preradio operativni plan za Balkan. Njegov je plan polazio od toga da se jednom armijom iz Bosne napadne Srbiju, a jednom iz Hercegovine Crnu Goru. No sa sjevera bi još jedna armija trebala Srbiju pritisnuti s druge strane. Pod pretpostavkom da će se srpska vojska okupiti

južno od Dunava, a Beograd se neće neprijatelju predati bez borbe, posljedica bi bila gotovo školska vojna operacija, pri kojoj bi se srpske snage okružilo u dolini i uništilo. No kada je taj plan trebalo provesti u djelo, sjeverne su snage – spomenuta 2. armija – zaprijetile ispadanjem iz bitke, odnosno trebale su biti na raspolaganju samo do 18. kolovoza. Za taj je dan zapovjeđeno njezino izdvajanje i prijevoz. Tako su se izgledi za uspjeh na balkanskome ratištu bitno umanjili jer Potioreku je nakon odlaska 2. armije valjalo pokriti 900 km bojišnice s jedva nešto više od dviju armija, za što mu je na raspolaganju u raznim utverdama, zajedno s njihovim osiguranjem, stajalo 280 000 do 290 000 vojnika, umjesto 370 000 koliko bi ih bilo da je cijela 2. armija ostala.⁶⁷ Od tih velikih postrojba otprilike se s polovicom moglo računati kao bojno sposobnima. Srbe se procjenjivalo na 210 000 do 350 000 vojnika, ovisno o tome računa li se i pričuva. Tome je valjalo pridodati i Crnogorce s 40 000 do 60 000 boraca. Zahvaljujući korektnosti i ljubaznosti austrijskoga cara, vojvoda Putnik zauzeo je po povratku iz Bad Gleichenberga, odnosno iz Budimpešte 5. kolovoza mjesto u glavnome stožeru u Kragujevcu.

Unatoč brojčano ne baš jednoznačnoj situaciji za c. i kr. postrojbe, u već spomenutome zapovjednom dopisu govorilo se o ofenzivi s brzom pobjedom.⁶⁸ Potiorek je tome želio dati svoj prilog, a pritom još prije svega iskoristiti nazočnost 2. armije. Ona se trebala pokazati uz Dunav i uza se vezati što više srpskih postrojba, tako da preostale dvije armije mogu postići uspjeh. No osim toga također je utvrdio i da bi „bilo vrlo poželjno“ kada bi 2. armija prešla Dunav i osvojila Beograd.⁶⁹ No to je jednoznačno bilo u suprotnosti sa zapovijedima vrhovnoga vojnog zapovjedništva. Potioreka to nije posebno brinulo. Ubuduće više nije htio mnogo ispitivati ili postavljati zahtjeve, „nego prema najboljemu znanju i sposobnostima voditi i zapovijedati“. Također nikako nije mislio ostati u defenzivi, nego je želio napasti što prije. Zbog toga je odbio i odgodu početka ofenzive za dva dana, koju je zahtijevao zapovjednik 5. armije, general Frank. Morala je započeti kako je planirano, 12. kolovoza, i bila je očito vratoloman postupak. No vrijedilo je ono što je ravnatelj carskoga vojnog ureda napisao vrhovnome zapovjedniku c. i kr. oružanih snaga na Balkanu: „Mnogo neprijatelja, velik ugled!“⁷⁰

Zakon djelovanja isprva je, razumljivo, bio na strani c. i kr. vojske. Nakon što je Dunavska flotila dala znak i započela razmjenu vatre, bilo je važnije učiniti više od toga da se simbolički nešto poduzme i na Beograd ispali nekoliko prilično bezopasnih hitaca. Unatoč srušenome mostu preko Save, Beograd je c. i kr. postrojbama bio ponuđen kao na tanjuru. Zar nisu postrojbe podređene vrhovnome zapovjedništvu na Balkanu mogle i trebale jednostavno krenuti i osvojiti srpski glavni grad? Zapovjednici su oko toga bili nejedinstveni. Zapovjednika 2. armije, generala Böhma-Ermollija, 6. kolovoza general topništva Potiorek obavijestio je o planiranoj ofenzivi na Drini. Potiorek je želio skori napad na Beograd, čije je zauzimanje

zamišljao 10. kolovoza, dakle pet dana poslije.⁷¹ Böhm-Ermolli prigovorio je da bi zauzimanje, a odmah potom napuštanje Beograda ostavilo loš dojam, jer 2. armija mora krenuti prema Rusiji. No Böhm-Ermolli smatrao je i to da bi se moglo pokazati moć, što je u svakome slučaju pametnije nego da 2. armija samo promatra. Budući da se dvojica generala nisu mogla usuglasiti, Böhm-Ermolli, sluga dvaju gospodara, koji je morao slušati i vrhovno vojno zapovjedništvo i Potioreka, obratio se Conradu. Od njega je dobio odgovor da su postrojbe pučke pričuve i marševske pješačke postrojbe već na putu, a trebale bi preuzeti dunavsko područje nakon povlačenja 2. armije. No to nije bio nikakav odgovor. Umjesto da Böhm-Ermolliju zapovjedi da smjesta krene prema Galiciji i da eventualno pomakne ofenzivu na Srbiju, prepušteno je Potioreku, a u određenome stupnju i Böhm-Ermolliju, da sami odluče što će dalje. Budući da je i zapovjednik 2. armije želio sudjelovati u pobjedi nad Srbijom, a ne samo pokazati silu pa se povući, osmišljeno je prilično karakteristično polovično rješenje.

Böhm-Ermolli od Potioreka je dobio još i inženjeriju i materijal za gradnju pontonskih mostova pa su sjeverno od Dunava i Save trebali ostati samo konji. No do odlaska njegove armije, odnosno do ukrcaja 80 000 vojnika u vlak, 2. armija trebala je djelovati oko Beograda. Cilj nije bio srpski glavni grad, nego Mačva, područje južno od Save. Ondje je valjalo pokazati snagu, a plan je bio da se rijeku prijeđe kod Šapca. To se isprva činilo jasnim. Istodobno je Böhm-Ermolli naložio zapovjednicima IV. korpusa i 7. pješačke divizije, koji su trebali podnijeti glavni teret prelaska preko rijeke, da moraju paziti na to da ostanu na okupu, jer nije riječ o trajnoj okupaciji, nego se postrojbe u svakome trenutku mora moći usmjeriti drugamo.⁷²

U 17 sati 11. kolovoza austrougarsko topništvo otvorilo je vatru u svrhu ometanja i uništavanja ciljeva. Sada se zaista pucalo na Beograd. Dan poslije, c. i kr. 5. armija točno je započela s naredenom ofenzivom, a podupirala ju je 2. armija. Isprva je prijelaz preko Drine i Save iznad Beograda uspio. Dva dana poslije, 6. armija pod zapovjedništvom samoga Potioreka započela je s ofenzivom na Srbiju i Crnu Goru u gornjemu tijeku Drine. Došlo je vrijeme da se Srbe dotjera u red.

Nije dovoljno da zamislimo samo operativno-tehničke i logističke poteškoće što ih sa sobom nosi ofenziva započeta prije no što su postrojbe dospjele na početne položaje. Bilo je i drugih problema, onih upravljanja ljudstvom. Armijski korpusi od kojih su bile sastavljene 5. i 6. armija sastojali su se od postrojba koje su velikim dijelom dolazile iz slavenskih rubnih područja Monarhije. I do 50 % vojnika u njima bili su Hrvati i Srbi. Iza toga se nije krilo nikakvo posebno promišljanje da bi se možda Hrvate poslalo u rat protiv Srba. Jednostavno je to bilo posljedicom toga što su se postrojbe u doba mira popunjavale iz Bosne i Hercegovine, Dalmacije i Hrvatske. No jasno, postavljalo se pitanje hoće li one pokazati bezuvjetnu poslušnost. No ako se to i pretpostavi, ostaje ono što je poslanik Alexander von Musulin zabrinuto zabilježio:

bit će to vjerojatno posljednji put u povijesti Habsburške Monarhije da se Hrvate moglo povesti u rat protiv Srba – austrijske Srbe da i ne spominjemo.⁷³

Nikoga u Beču nije posebno uznemiravala činjenica što bi se trebala otvoriti i crnogorska bojišnica. S druge strane, crnogorskoga je kralja Nikolu i njegova predsjednika vlade, koji je istodobno bio i ministar obrane i zapovjednik glavnoga stožera, serdara Janka Vukotića, austrijska nadmoć nagnala na inicijativu. Vukotić i srpski zapovjednik glavnoga stožera, vojvoda Putnik, željeli su što bolje uskladiti ratne operacije. Zajednički ratni plan bio je osmišljen 6. kolovoza.⁷⁴ Šest dana poslije, austrijske su postrojbe napale.

Bila je sredina kolovoza, što znači vrlo vruće. Postrojbe često nisu dobivale odmor nakon napornih marševa. Pomicanje napada za 48 sati, što je želio general Frank, zapovjednik 5. armije, nije dolazilo u obzir. Njegova armija trebala je napasti preko Save i kao prvi cilj zauzeti Šabac. Na jugu je 6. armiji zapovjedbano da prijeđe Drinu i napadne Crnu Goru. Za c. i kr. manevarski glavni stožer to su bili posve dohvatni ciljevi. Postrojbe su napadale poprijeko u odnosu prema koritima rijeka i hrptima planina pa su ih morale mukotrпно svladavati. Kolone su se probijale kroz šipražje i šumu te dva metra visok kukuruz. A Srbi su se branili uporno i spretno. Zapovjednik VIII. korpusa, konjanički general Arthur Giesl von Gieslingen, brat onoga baruna Giesla koji je do 25. srpnja bio veleposlanik u Beogradu, u svojim se zapisima potrudio obuhvatiti i te aspekte. No Giesl to nije zapisao u nastojanju da glorificira vojni pohod, nego zbog zahtjeva austrijskoga parlamentarnog povjerenstva uspostavljenoga nakon rata, čija je zadaća bila utvrditi tko se ogriješio o vojne dužnosti, a koja je ispitivala Potiorekovu odgovornost.⁷⁵ Giesl, kojemu se – kao i mnogima drugima – poslije stavljalо teške zamjerke, zabilježio je: postrojbe su bile izmorene od dugoga putovanja vlakom, a morale su i po velikoj vrućini ubrzano prevaljivati velike udaljenosti. Osim toga, logistika s hranom i streljivom, kao ni sanitet, još nisu bila pristigli u cijelosti. Drinu je valjalo prijeći na dvama mjestima, a materijala je bilo samo za jedan most. Kada je jedan korpus osvojio drugu obalu pod jakom srpskom vatrom, vojno ga je zapovjedništvo, zajedno s poslanikom zapovjedništva oružanih snaga na Balkanu „potjeralo naprijed ne vodeći računa o taktičkoj situaciji“. „Zapovijedi su slijedile jedna drugu, da bi zatim stizale zapovijedi protivne onima prethodnima. Vladao je potpuni košmar“, zapisao je 13. kolovoza general-major Zanantoni, nedugo nakon toga imenovan zapovjednikom 29. pješачke divizije.⁷⁶

Do 18. kolovoza trebalo je stići do Valjeva jer je za taj dan bio predviđen odlazak korpusa 2. armije, raspoređene uza Savu i Dunav, u Galiciju. Osim toga, poneki je zapovjednik, vjerojatno i Potiorek, s tim danom posebno računao jer Caru je tada bio rođendan i bilo bi lijepo da mu se daruje prvi veliki uspjeh. Zato se vojnike tjeralo naprijed. Na gubitke se nije gledalo, a jednako tako ni na to da postrojbama hrana nije stizala dovoljno brzo pa su vojnici po tri ili četiri dana bili bez dovoljno hrane.

Unatoč svoj nepopustljivosti, dalje jednostavno nije išlo. Srbi su kod Šapca prešli u protunapad, koji je zahtijevao uključenje IV. korpusa, pripadnoga 2. armiji. Da, upravo taj korpus, koji je zapravo već trebao biti na putu u Galiciju, 5. armija unaprijed je za svaki slučaj optužila za mogući poraz ne pruži li dostatnu podršku dvama drugim korpusima.⁷⁷ Naredbe vrhovnoga vojnog zapovjednika i zapovjednika balkanskih oružanih snaga bile su proturječne. Počelo se postupati po vlastitu nahodaњу. Nakon višednevnih borba, pri 21. pješачkoj diviziji narodne obrane VIII. korpusa pojavili su se znakovi raspada. S obzirom na to da je bila riječ o Praškome korpusu, brzo se javila sumnja da Česi ne obavljaju svoju dužnost. Povlačenje je počelo 19. kolovoza. Nedjelotvornost 21. pješачke divizije narodne obrane povukla je za sobom istragu i primjenu prijekoga suda. Dva tjedna poslije, Giesl je smijenjen. No zapravo su on i njegovi vojnici bili najmanje krivi za neuspjeh.

Gubitci austrougarskih postrojba bili su vrlo veliki od prvoga dana. Karakteristično je za sve početke ratova da postrojbe na objema stranama imaju velike gubitke. Oni se smanjuju tek postupno tijekom rata, da bi se onda pred kraj, kada je već posve jasno tko će biti pobjednik, a tko pobijedeni, ponovno povećali na štetu poraženoga. Visoki gubitci bili su vidljivi iz popisa poginulih, vješanih od sredine kolovoza na zgradi Ministarstva obrane u Beču i objavljivanih u novinama. Ti su popisi govorili mnogo jasnijim jezikom od izvješća ratnoga odjela za tisak, čije su šture informacije prikazivale neuspjehe kao svjesno provedene operativne mjere. Pritom je ratni odjel za tisak vrhovnoga vojnog zapovjedništva vjerojatno povremeno stvari izricao preblizu istini jer u studenome 1914. ratni je nadzorni ured u nadležnosti Ministarstva obrane izdao priopćenje da bi redakcije dobro učinile kada bi provjerile slaže li se s njihovim pisanjem i nadzorni ured, bez obzira na to što neka vijest već ima pečat odobrenja ratnoga odjela za tisak.⁷⁸ – Pa tko bi se u tome mogao snaći?

Srbi su otkrili smjer napada c. i kr. balkanskih oružanih snaga, Valjevo, pa su ga počeli okruživati. To je za sobom povuklo potrebu za sve većim angažmanom jedinica 2. armije i dovelo do toga da su korpusi te armije upravo u trenutku kada su trebali krenuti u Galiciju bili usred teških borba. No ni to više nije moglo spasiti 5. armiju. Ona se počela povlačiti i bila je odbačena na granice Monarhije. Do 24. kolovoza vratila se na početne položaje. U manje od dva tjedna, c. i kr. vojska izgubila je 600 časnika i više od 22 000 vojnika, što ubijenih, što ranjenih, a što zarobljenih. Južno od njih, 6. armija zbog teškoga je terena prešla u ofenzivu tek 20. kolovoza. Potiorek ju je zadržavao i svjesno, ne bi li onda izveo bočni udar na srpsku vojsku. No do toga nije došlo. Doduše, 6. armija postigla je probojem prema Crnoj Gori i osvajanjem Pljevalja početni uspjeh, no tada je ofenziva stala i Crnogorci su c. i kr. postrojbe potisnuli iz zemlje. Za tek nekoliko dana, predodžba o osvetničkom pohodu potpuno se istopila. Između zapovjedništva balkanskih oružanih snaga i AOK-a došlo je do teškoga sukoba, pri kojemu se pokazalo da je i Carev vojni ured bio spreman i voljan

uzeti udjela u toj rezultanti sila. Pitanje je bilo hoće li vrhovno vojno zapovjedništvo imati neograničenu vlast ili će postojati još i druga i treća sila.

Conrad, koji je vjerojatno početkom kolovoza postao svjesnim svoje strateške zablude, od sredine mjeseca oštrim je brzojavima poticao i zahtijevao pokret 2. armije, tako da uz iznimku budimpeštanskoga IV. korpusa i 29. pješačke divizije više ni jedna postrojba te armije ne bude upućena u bitku na Balkanu. To nije donijelo nikakvih rezultata. Potiorek bi svaki put javljao da je nužna uporaba jedinica 2. armije ne želi li se računati s porazom. Naposljetku je 20. kolovoza tražio potpuno sudjelovanje 2. armije. Ako svi dijelovi 2. i 6. armije ne započnu s ofenzivom koja bi poništila dotadašnje srpske uspjehe, može se računati s katastrofalnim utjecajem na područja Monarhije gdje žive Srbi, kazao je. Šturi odgovor vrhovnoga vojnog zapovjedništva glasilo je da se prijedlog za uporabu 2. armije na Balkanu ne može razmatrati pobliže, a i IV. korpus i 29. pješačka divizija mogu se na raspolaganje staviti samo privremeno.⁷⁹

Vrhovno vojno zapovjedništvo nije uspjelo natjerati vrhovno zapovjedništvo balkanskih oružanih snaga da prihvati njihov stav. Ni u Beču nisu napustili ideju osvetničkoga pohoda i brze pobjede nad nepoćudnim elementom na Balkanu. No budući da je AOK naišao na tako primjetan otpor, što je ograničilo njegove nadležnosti, a i bečka središnja uprava posve očito nije stala na njegovu stranu, Conrad je bivao sve odlučnijim u tome da ukloni svaki otpor. U nadvojvodi Friedrichu pronašao je prilično voljnoga pomoćnika pri ispunjenju te nakane. No isprva se tako nije moglo ukloniti probleme s vrhovnim zapovjedništvom na Balkanu.

Nakon žestoke rasprave s Conradom 21. kolovoza, Potioreku je uspjelo ravnatelj carskoga vojnog ureda, Bolfrasa, navesti da Caru na potpis preda dopis kojim se Potioreku omogućava da nadalje zapovijeda samostalno. To je Potioreku vjerojatno donijelo određenu zadovoljštinu, a bilo je u tome i neke zbiljske opravdanosti jer pri tadašnjim sredstvima komunikacije miješanje AOK-a i brza reakcija na razvoj situacije na balkanskome ratištu nije bila moguća iz Przemysla. Jednako se sa sigurnošću može reći da je s tim trenutkom barem na neko vrijeme izgubljeno cjelovito vođenje rata.

Potiorek za svoje tužaljke na temu vrhovnoga vojnog zapovjedništva, a prije svega zapovjednika glavnoga stožera, nije naišao na razumijevanje samo u Carevu vojnome uredu. Snažno su ga podržali i Berchtold i Tisza, koji su pokušali postići da se c. i kr. 2. armija i dalje koristi na Balkanu u punom sastavu, a ne samo djelomice. Tiszu je naravno zanimalo da Srbe i Ruse drži podalje od Ugarske, a u slučaju nužde da na raspolaganju ima i neke snage protiv Rumunjske. Berchtold je sa svoje strane uveo vanjskopolitičku problematiku i uputio svojega predstavnika u Przemyslu, baruna Giesla, da AOK-u prenese sljedeći stav: „Ne pada mi na pamet“, pisao je Berchtold Gieslu 20. kolovoza, „da makar i posredno utječem na vojne operacije. No s motrišta

mojega djelokruga morao bih, međutim, upozoriti na to da ako odvoženjem postrojba uključenih u akcije operacije V. i VI. armije samo zastanu, a to se u inozemstvu dozna, to će, bojim se, imati najnegativniji odjek na postupanje svih balkanskih država – možda čak i Italije – pa u slučaju takva tijeka stvari, nepredvidiva u njegovim posljedicama, moram otkloniti svaku odgovornost.⁸⁰ Giesl je o tome odano obavijestio zapovjednika glavnoga stožera, koji je, međutim, smatrao „neodgovornim“ da se na Balkanu ostavi više snaga od onoga što je nužno potrebno. Giesl se time još nije zadovoljio, nego se obratio nadvojvodi Friedrichu. To je učinio zato što, kako je onda telegrafirao Berchtoldu, nije bio siguran „da Njegovu Visost glavni stožer obavještava o svemu u potpunosti“. Ni nadvojvoda Friedrich nije mogao ništa obećati pa je samo naznačio da bi mogao pozvati na odgovornost zapovjednika 5. armije, generala Franka, odnosno razriješiti ga dužnosti.⁸¹

Conrada su razdirali različiti motivi. Znao je da mu je 2. armija potrebna za rusko bojište. Trebala je napredovati po južnome krilu bojišta, sjeverno od rumunjske granice. S druge strane, baš se Conrad nije mogao oglušiti na argument da je s obzirom na Rumunjsku, Bugarsku i Tursku potreban uspjeh protiv Srba. U slučaju neuspjeha, trebalo bi računati s rumunjskom objavom rata. Iako je na početku rata ona zadržala neutralnost, jasno je težila protivničkoj strani. No Bugarsku i Tursku ne samo da je valjalo privući na stranu srednjoeuropskih sila, nego je s njima valjalo stvoriti i povezanost. A tako dugo dok Srbija to priječi, nije moglo biti govora o prelasku Bugara na srednjoeuropsku stranu, a i sporazum s Turskom, zaključen krajem srpnja, mogao se u djelo provesti tek onda kada i prema Turskoj bude moguća kopnena veza. Pomisao izrečena 6. kolovoza, da bi se c. i kr. flotu moglo poslati u Crno more, nije dalje razmatrana jer je istoga dana njezin izgled za uspjeh procijenjen ravnim ništici.⁸²

Pri svemu tome Conrad je bio vlastiti zatočenik jer on je bio taj koji se svim silama zalagao za hitar udar na Balkanu. To je odgovaralo i Carevoj želji. No to je sve bilo u doba kada se još nije moglo procijeniti kako brzo će se situacija na sjeveroistočnome bojištu promijeniti na štetu Austro-Ugarske. Zatim je Conrad možda bio uvjeren da se Srbi neće moći othrvati naletu c. i kr. 5. i 6. armije pa će se odmah povući duboko u unutrašnjost zemlje. Nastavak onda ne bi bio problem. No stvari su se razvile posve drukčije. Odmah se moglo iščitati i političke odjeke: Rumunjska je bila udaljenija nego ikada od toga da stupi u rat na strani srednjoeuropskih sila i Turske, a bugarski car Ferdinand I. izravno je kazao njemačkome pukovniku Arndu von Leipzigu, kojega je Berlin poslao u Sofiju s posebnom zadaćom, da mu nakon austrougarskoga poraza ne pada na pamet da svoj narod povede u borbu protiv Srbije.⁸³ I Turska je iznenada postala suzdržanijom i gotovo je demonstrativno obustavila radove za zatvaranje Dardanela.⁸⁴ No Conrad u tome nije na prvome mjestu vidio posljedicu vojnih događanja, iako inače nije propuštao ni jednu prigodu da

kritizira Potiorekov način ratovanja. Štoviše, 25. kolovoza telegrafirao je Berchtoldu: „Nažalost su diplomatski neuspjesi doveli do toga da otpadnu dva saveznika, Italija i Rumunjska, a Bugarsku se ipak nije uspjelo dovesti na stranu Monarhije pa je nastala vojna situacija koja nas prisiljava da što više snaga dovedemo na glavno bojište, pogotovo zato što njemački neuspjeh u Istočnoj Pruskoj otežava naš položaj, a stav Japana doveo je do toga da Rusija svoje postrojbe iz Istočne Azije premješta ova-mo. General Potiorek raspolaže dostatnim snagama za suprotstavljanje srpskome napredovanju.“⁸⁵

Potiorek je to vidio drukčije zato što u daljnjemu tijeku nije htio samo ostati u defenzivi i spriječiti neprijateljski prodor, nego i sam krenuti u ofenzivu. Uspjelo mu je neuspjeh prve ofenzive prebaciti na nedovoljnu podršku 2. armije, a time i na vrhovno vojno zapovjedništvo. Car mu je vjerovao pa se general topništva ponovno prihvatio planiranja operacije usmjerene prema Valjevu.⁸⁶ Pokušao je dobiti i Conradovu potporu, koji je nakon nešto oklijevanja pristao na ofenzivu, ustrajući na savjetu da se ne ponovi pogreška iz uvodnih borba, kada su armije ostavljene bez međusobne potpore. Bilo je to posljednji put do kraja godine da se Conrad umiješao u planiranje operacija i zapovijedanje na Balkanu. No usred austrijskih priprema za napad, Srbi su prvi krenuli u ofenzivu, prodrijevši kod Pančeva u Banat i prešavši Savu divizijom „Timok“. Odbačeni su na početne položaje. No druga Potiorekova ofenziva, koja je uslijedila nedugo potom, opet nije uspjela.

C. i kr. vojska ponovno nije uspjela dosegnuti zadane ciljeve. Od 12. rujna gomilale su se loše vijesti. Potiorek je reagirao smjenama zapovjednika, a na 21. pješačkoj diviziji narodne obrane još je jednom primijenio prijeki sud. U dolinama Save u Mačvi divizije su se nakon višednevnih kiša zaglavile u blatu, a u bespućima planinskih lanaca uz bosansku granicu, prije svega na hrptu Jagodnje, vojnici su se iscrpili, tjerani amo-tamo, dok bi ih Srbi postupno desetkovali. „... takav rat zamišljamo kao zabavan, a kakav je to jad i napor“, napisao je 13. rujna ocu neugodno iznenađeni zapovjednik opskrbe jedinice 13, pričuvni poručnik Eduard Draxler.⁸⁷ Srbi su dobro utvrdili položaje i borili se za svaki metar tla. C. i kr. postrojbe oslanjale su se na nadmoćno topništvo. No onda je nestalo streljiva pa su se postrojbe na kraju morale ukopati da bi barem privremeno zadržale položaje. Krajem rujna i druga je balkanska ofenziva završila potpunim neuspjehom. No Potiorekov ugled još uvijek nije osjetnije stradao, a u Beču su prije u Conradu vidjeli krivca zato što se nedostatno pobrinuo za Balkan.

Conrad i Berchtold, protivnici još iz doba mira, nisu se mogli složiti oko strateških ciljeva. Bertholdu se prigovaralo da ne razumije situaciju u cjelini. On, koji je prije rata propustio steći pouzdane saveznike na Balkanu, imao je u vidu samo Srbiju i uopće nije shvatio što bi značio proboj Rusa u Galiciji. Conradovi su istomišljenici smatrali da moraju ponajprije ukazati na Berchtoldovo vojnostrateško neznanje.

„Kao da se vratilo doba staroga Thuguta.“⁸⁸ Onako „kao što je u ono doba politika izdavala operativne zapovjedi raznim vojskama na raznim bojištima, tako se čini da bi i sada politika, koja se i sama spotiče po bespućima, još uvijek htjela upravljati pohodima na sjeveru i jugu. No grofu Berchtoldu bilo je važno samo srpsko ratište, a na sjever uopće nije mislio“. Politika je rat stavila pred pogrešne političke zadaće. Nisu događanja u Srbiji odlučivala o životu i smrti Austro-Ugarske. „O tome je odlučeno kod Lavova“⁸⁹, zabilježeno je. Tome bi štošta trebalo pridodati. Odluke o držanju Bugarske i Turske, a isto tako i Rumunjske i Italije primjerice, jamačno nisu pale na bojištima Srbije i Poljske. To je jednako tako odlučeno i u Bitki na Marni pa je time bilo izvan austrougarske zone odgovornosti. Napad na Srbiju podjednako su željeli i Conrad i Berchtold. No neuspjeh nije bio uključen ni u vojni ni u politički plan.

Conradovu je neodlučnost, dakako, djelomice uvjetovalo to što je upravo on prodro daleko u političku sferu pa tako za njegove odluke nije bilo mjerodavno samo ono što je bilo vojno ispravno i operativno potrebno. Njemu je jednako tako bilo važno što traži Car, što žele obojica predsjednika vlade, prije svega Tisza, što ministar vanjskih poslova i – u posebnoj mjeri – njemački saveznik iz političkih razloga, a i onih cjelokupnoga vođenja rata. Pritom se vrlo brzo pokazalo da se koalicijski rat obično događa po posebnim pravilima i da je u takvome ratu slabiji partner u posebno teškoj situaciji.

Rat je počeo na više bojišnica, pri čemu su srednjoeuropske sile nastojale ostvariti ono što im je bilo najvažnije. Njemačko Carstvo u Francuskoj vidjelo je protivnika i na emocionalnom planu, a Austro-Ugarska je isto vidjela u Srbiji. No ondje, gdje se na bojištu moglo i trebalo djelovati zajednički, a to je protiv Rusije, ispočetka nije bilo ničega što bi ukazivalo na zajedničko ratovanje. Ponovno se pokazalo kako su neodređeni bili dogovori glavnih stožera jer Conrad je objavio da će austrougarske armije s juga prodrijeti u prostor Sjedlica, očekujući da će Nijemci učiniti isto sa sjevera. To bi omogućilo da se Ruse odsiječe u Poljskoj i izvojuje dojmjljiva pobjeda. No to se nije dalo ostvariti. Nijemci nisu ni započeli s udarom kojemu se nadao Conrad, a austrougarske su armije bile preslabe da provedu takvu golemu operaciju opkoljavanja i istodobno se brane od ruskih armija s istoka. No početak je izgledao obećavajuće.

Dok se konjaništvo već raširilo, izviđalo, štitilo ostale i već pretrpjelo teške gubitke, u Galiciju su pristigli posljednji transporti A-postrojba. Zapovjedništva su se smjestila i počela se orijentirati. Još je uvijek vladala zabrinutost da bi Rusi svoje raspoređivanje mogli završiti brže od srednjoeuropskih sila. No od 11. kolovoza nadalje širilo se samopouzdanje. Stizala je pukovnija za pukovnijom; pridruživane su velikim postrojbama i upućivane na područja gdje je bilo predviđeno da čekaju u pripravnosti. Mnoge pukovnije moglo se pratiti do područja iskrcavanja i pri napredovanju. Izdvojimo samo jednu stvar: sve četiri tirolske pukovnije carskih lovaca stigle

su u Galiciju. Druga je pukovnija 7. kolovoza prebačena iz Tirola: preko Salzburga, Linza, Beča, Bratislave, Budimpešte, Miškolca, Sátoraljaújhelyja, Lupkovskoga prijevoja i Sanoka stizalo se u Rudki. Na pola puta između Przemysła i Lavova pukovnija je iskrcana. Otud se pješaci. „Grozno blato,“ pisao je jedan od nižih časnika⁹⁰, „crno, ljepljivo, sipi kiša. – Prošli smo kroz Rudki, skupina Židova, užasno. Uopće ništa drugo osim Židova. Nastavlja se marš za Lubjenuv – prešli smo 26 kilometara... Nastavljamo beskrajnom, posve ravnom cestom.“ Pješaka pukovnija br. 7 prešla je 20. kolovoza 42 kilometra.⁹¹ Bez obzira na žuljeve.

Izvornim planom za rat s Rusijom na austrougarskoj strani bilo je predviđeno 40 divizija podijeljenih u četiri armije. Umjesto 40 divizija, Conrad je isprva na raspolaganju imao samo oko 34 divizije nasuprot 52 ruske. Operativnim planom bilo je predviđeno da dvije armije s lijevoga krila, 1. i 4., izvedu snažan udar prema sjeveru, s ciljem da sjeverno od Galicije prodru u Nadvislansku Poljsku, koja je sezala daleko na zapad. Budući da su snage glavne armije bile nedostatne, a osim toga svekoliko izviđanje nije donijelo uvid u rusko težište, Conrad je svojim armijama tek naznačio prodor na sjever. Umjesto 30 divizija, s 1. i 4. armijom pokrenuto ih je tek 18.⁹² Prvo 3., a zatim i 2. armija koja je postupno stizala, trebale su krenuti prema istoku.

Rusko izviđanje bojišnice donijelo je prilično dobru sliku o snazi i rasporedu austrougarskih armija. Iznenađeno, i kako možemo pretpostaviti, zadovoljno, ruski je zapovjednik glavnoga stožera Januškijevič 23. kolovoza utvrdio da su Austrijanci daleko slabiji no što se to pretpostavljalo u ratnim igrama.⁹³

Toga je dana c. i kr. 1. armija generala baruna Viktora Dankla prešla šumsko područje sjeverno od Sana i započela s napredovanjem. Krenuli su, iako je Conrad već dobro znao da sa sjevera nikakve njemačke postrojbe neće prodirati prema Sjedlicama. No to jednako tako nije trebala biti ni veća ofenziva jer još uvečer 22. kolovoza Conrad je zapovjedio da se s napredovanjem pričekaju dok i 3. armija kod Lavova ne bude potpuno raspoređena. Desno od 1. armije generala Dankla, s napredovanjem je trebala početi i 4. armija pod zapovjedništvom generala Auffenberga, a nakon 24 sata trebalo se ponovno učvrstiti na dosegnutim crtama. U tome nije bilo ničega odvažnog; riječ je bila samo o pomicanju bojišnice. Dankl je od 17. kolovoza primao obavijesti o okupljanju ruskih postrojba na prostoru Krašnika. Posebno je zrakoplovna dojava ukazivala na veće ruske snage.⁹⁴ Njegove su postrojbe dosegnule postavljeni cilj. Iako se htjelo još pričekati, 24. kolovoza započela je na području 1. armije takozvana Bitka kod Krašnika, koja je završila pobjedom austrougarskih postrojba nad ruskom 4. armijom. Nije to bilo zaista ništa spektakularno, no ipak nešto što se moglo prilično dobro uporabiti da se zaboravi poraz c. i kr. armija na Balkanu, objavljen nekoliko dana prije. Nije se spominjalo da su pojedine pukovnije izgubile i do 40 % ljudstva, kao primjerice pješaka pukovnija br. 76 (Šopron). Svi su bili hrabri.

No rusko težište nije bilo na sjeveru. Ono je bilo dalje prema jugu i pogodilo je 3. armiju generala Brudermanna, stacioniranu istočno od Lavova. Ta je armija zbog povlačenja područja istovara posebno dugo putovala i tek se 26. kolovoza, nakon sedam dana putovanja vlakom i u nastavku još toliko marša pješice po lošim putevima, okupila u svojem predviđenom prostoru.⁹⁵ Ni postupno uključivanje 2. armije na bojišnicu te pokušaji da se njezini dijelovi koji su pristizali odmah uključe kao potpora 3. armiji nisu dali rezultata. Dok su Rusi razvijali svoje glavne snage, prijeko potrebne c. i kr. divizije sjedile su u vlaku.

Lavov je još bio „čvrsto u našim rukama“, kako je to bilo izrečeno u vijestima ratnoga odjela za tisak. No ne zadugo! Nije bilo od velike pomoći ni to što je na posljetku i c. i kr. 4. armija nekadašnjega ministra obrane Moritza von Auffenberga između 26. i 31. kolovoza uspjela potisnuti Ruse i na području Komarówa izvojevati pobjedu nad ruskom 5. armijom. To je dovelo do daljnjega komadanja austrijskih snaga, kojima bi se upravo u tom trenutku mogla preporučiti najveća moguća koncentracija. Napadačka snaga c. i kr. armija na sjeveroistočnoj bojišnici oslabjela je već 30. kolovoza. Conrad je krivnju pripisao izostanku njemačke potpore. „Na taj način“, pisao je ravnatelju carskoga vojnog ureda, „cijeli teret nosimo sami, a istočno od Lavova na vratu imamo nadmoćnoga neprijatelja, što znači da Nijemcima ne dugujemo posebnu zahvalnost.“⁹⁶ Artur Bolfras bio je duboko pogođen. Počeo je glasno razmišljati o tome ne bi li s Rusima trebalo što prije zaključiti separatan mir.⁹⁷ Ravnatelj carskoga vojnog ureda očito je već nakon dvaju tjedana rata želio baciti koplje u trnje. No Cara se na to nikako nije dalo nagovoriti. Htio je rat pa ga dakle valja i voditi. No i odveć se jasno vidjelo da je vojna mašinerija zapela. Dok je već bjesnjela Bitka kraj Lavova, Conrad je prvi put zatražio pomoć njemačkih postrojba. Dva korpusa trebala su krenuti u smjeru Przemysła. Nadvojvoda Friedrich ponovio je 2. rujna tu molbu telegrafirajući izravno njemačkome Caru. No ni to nije donijelo rezultate. Naposljetku su svakodnevne molbe za njemačku potporu i kod Nijemaca i kod Austrijanaca izazvale nenaklonost. S austrijske strane već se osjećala prava gorčina. Očito su iza leđa AOK-u Nijemci obavijestili vojni ured cara Franje Josipa da su dokazivi, iznimno visoki gubitci c. i kr. postrojba rezultat pogrešne taktike i lošeg rukovođenja. Rekli su da Austrijanci samo hrle naprijed umjesto da cjelovitim akcijama na malome prostoru steknu prednost i razborito rasporede snage. Ravnatelj vojnoga ureda, Bolfras, upitao je Conrada koliko je to točno. Zapovjednik glavnoga stožera nije mogao zanijekati da su gubitci visoki, vrlo visoki, podmećući to nezauzavljivoj želji zapovjednika da napadnu, koja ih jednostavno vuče naprijed. Umjesto da pričekaju podršku topništva, napadali su odmah. No što učiniti protiv hrabrosti i želje za pobjedom? Njemački je časnik za vezu pri vrhovnome vojnom zapovjedništvu, Kageneck, posegnuo za aluzijama poput ove: „To je zbog 1866.“⁹⁸ Za Conrada, kojega je posredna kritika saveznika naravno ljutila, bio je to dovoljan razlog da i on

njima prigovori pa je 5. rujna napisao Bolfrasu: „Potpuno se slažem s tvojim mišljenjem da Nijemci pobjede postižu na naš račun; ostavili su nas... na cjedilu.“⁹⁹

Austrougarske su se armije povlačile. Budući da su se zvjezdasto širile, a crte su im pritom postajale sve tanjima, Rusima je bilo lako probiti prolaz između kratkotrajno pobjedničke 1. armije i 4. armije. Objema je zaprijetilo okruživanje pa su se morale hitno povući. No težište ruske 5. i 9. armije imalo je za cilj c. i kr. 3. armiju u prostoru Lavova. Gubitak istočnih dijelova Galicije bio je posljedicom strateške pogreške vodstva c. i kr. vojske, a barem djelomično i posljedicom operativnih pogrešaka koje su generali, školovani samo na manevrima, masovno činili. Tome se pridružila i brojčana premoć neprijatelja, kao i nedostatak homogenosti postrojba. Vrlo se rijetko moglo utvrditi neispunjavanje dužnosti kod nižih zapovjednika ili vojnika, koji su uglavnom davali sve od sebe i borili se s golemom požrtvovnošću i spremnošću na patnju. Lako pješništvo, strijelci, konjaništvo, topništvo i druge postrojbe zajedničke vojske, uz njih narodna obrana i Honvéd, kao i postrojbe pučke pričuve unutar nekoliko sati doživjeli su stvari koje će ih otad u mislima uvijek pratiti. Prvi mrtvi, pritisak topničke vatre, koja im je stvarala velike poteškoće jer su Rusi imali modernije topove, većeg dometa od c. i kr. postrojba, jauci ranjenika, glad i iscrpljenost. Rusi su imali i više strojnice, a bili su i brojčano nadmoćni. Pad galicijskoga grada Lavova 2. rujna vojno nije bio toliko važan. No bio je to događaj s dalekim odjekom i morao je iz snova trgnuti i posljednjeg optimista.

Svatko je mogao vidjeti da se nije razvio samo veliki rat, nego prije svega takav koji je donosio velike gubitke. Kakve, to je većini isprva ostalo nepoznatim, jednako tako kao i činjenica da su se vrlo brzo pokazali nedostaci u austrijskoj opremi i posebno naoružanju. Jedna od glavnih zadaća industrije oružja bila je da te nedostatke ukloni. Njezin je rast bio nezadrživ, kao i potiskivanje svih drugih područja proizvodnje.